

"Кроз пустињу и прашуму": путопис Растка Петровића

'In Desert and Wilderness': a Travelogue by Rastko Petrović

> Аушори изложбе и кашалота Јасмина Томашевић Немања Калезић

Београд 2019

Belgrade 2019

Authors of the exhibition and catalogue

Jasmina Tomašević

Nemanja Kalezić

ON A P

РЕЧ О ИЗЛОЖБИ

Изложба под насловом "Кроз пустињу и прашуму: путопис Растка Петровића" осмишљена је са циљем да се шира јавност упозна са путовањима једног од највећих писаца српског међуратног модернизма, Растка Петровића (1898—1949) — дипломате, космополите, авантуристе и путописца, који је у свом кратком животу, поред Европе, обишао и тада удаљене крајеве света (Египат, Судан, Сенегал, Гвинеју, Сијера Леоне, Либерију, Мексико, Еквадор, Кубу, Западну Индију, Северну Америку, Канаду).

У жељи да унапредимо читалачку свест о вредностима путописа као књижевног жанра и овог важног аспекта Петровићевог стваралаштва, осмислили смо изложбу која се темељи на његовом објављеном путопису Африка. Поред тога што је Африка успела да утажи потребу за путописним жанром у југословенској књижевности између два светска рата, представља — макар према мишљењу једног од најзначајнијих критичара књижевности Јована Деретића — вероватно и најзначајније дело које је Петровић написао.¹ Путописац на сликовит начин пружа читаоцима увид у афричке пејзаже, духовни живот локалних становника, уз низ занимљивих опажања о црначкој музици, игри, уметности и обичајима. На основу широког дијапазона оваквих опажања, а у жељи да посетиоцима изложбе приближимо Петровићев дојам афричког континента, конципирали смо поставку на шест тематских целина које прате разноврсност његових импресија на путовању од 4.000 километара: *предели, људи, обичаји, музика, Расшков црнац и Расшкова Африка*.

Услед недоступности заоставштине Растка Петровића из Народног Музеја, коришћена је грађа која се чува у Народној библиотеци Србије (поклон Радована Поповића), као и у Архиву САНУ (легат Марка Ристића). Остварена је сарадња са Музејем афричке уметности, који нам је пружио стручну помоћ и уступио експонате из земаља западне Африке које је Петровић посетио. Основни извор представља сам путопис *Африка* објављен 1930. године у издању Издавачке књижарнице Геца Кон.

На крају ове уводне речи, желимо да искажемо захвалност свима који су допринели реализацији ове изложбе. Посебну захвалност дугујемо Ласлу Блашковићу, управнику Народне библиотеке Србије, и Дуњи Душанић, доценту на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета, на текстовима који су обогатили овај каталог. Велики је био и допринос кустоса Милице Наумов и документаристе Драгана Мишковића из Музеја афричке уметности, као и Татјане Домазет на стручном преводу.

¹ Јован Деретић, Крашка исшорија сриске књижевносши, Београд: БИГЗ, стр. 247.

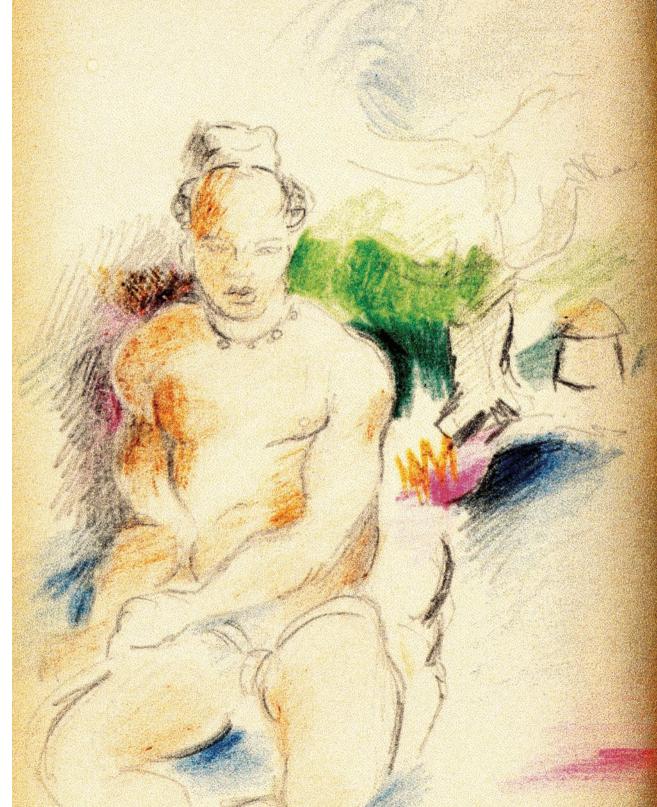
ABOUT THE EXHIBITION

The exhibition titled *In Desert and Wilderness: a Travelogue by Rastko Petrović* aims to present the travels of Rastko Petrović (1898–1949), who was a diplomat, a cosmopolitan, a travel writer, an adventurist and one of the greatest writers of Serbian interwar modernism. During his short life, Petrović managed to reach every corner of Europe and also many distant places throughout the world, which were hard to get to at the time (Egypt, Sudan, Senegal, Guinea, Sierra Leone, Liberia, Mexico, Ecuador, Cuba, West India, North America, and Canada).

In order to improve reader awareness on the value of the travelogue as a literary genre, which is also an important part of Petrović's work, the focus of the exhibition is on his travelogue titled *Afrika*. This book was published at the right time to satisfy the need for travelogues in Yugoslav literature between the two world wars. According to Jovan Deretić, one of the most prominent literary critics, Afrika is probably the most valuable work Petrović ever wrote. The author was able to provide a picturesque description of African landscapes and local inhabitants' spiritual life, but also of African art, music, dances, and customs. In an attempt to sort an abundance of the author's observations on Africa and different topics he wrote about, we have divided the exhibition into six parts, covering the wide range of his impressions of his 4,000-kilometre-long journey through Africa: landscapes, people, customs, music, the black man in the eyes of Rastko Petrović and Africa in the eyes of Rastko Petrović. Due to the unavailability of the Legacy of Rastko Petrovic, kept in the National Museum of Serbia, we have used the material held by the National Library of Serbia (donated by Radovan Popović) and the material from the SASA Archive that is a part of the Legacy of Marko Ristić. We have collaborated with experts from the Museum of African Art, who have provided their expert advice, as well as exhibits from the West African countries Petrović visited. The most important source for the exhibition is the travelogue Afrika itself, which was published in 1930 by the Geca Kon publishing house.

We would like to end the introduction by expressing our gratitude to everyone who has contributed to the exhibition – particularly to Mr Laslo Blašković, director of the National Library of Serbia, and Dunja Dušanić, assistant professor at the Department of Comparative Literature and Literary Theory of the Faculty of Philology in Belgrade, for their contribution to the catalogue. We would also like to thank Milica Naumov, a curator, and Dragan Mišković, a documentation specialist, from the Museum of African Art for their great contribution, and Tatjana Domazet for the translation of the catalogue.

¹ Jovan Deretić, Kratka istorija srpske književnosti [A Brief History of the Serbian Literature], Beograd: BIGZ, p. 247.

Расткове илустрације са пута по Африци: ловац на хипопотаме народа Бамбара (извор: НБС)

Rastko's illustrations from the trip to Africa: a hippo hunter of the Bambara people (source: NLS)

Са пута по Африци: Растко у носиљци (извор: НБС) From the trip to Africa: Rastko in a litter (source: NLS)

РАСТКОВ БЛЕШТАВИ БЕСКРАЈ

Међу фотографијама са тог двомесечног путовања, после којег је настала бајословна књига *Африка*, с толиком количином оне исконске, лирске, неподразумевајуће стварности, због које нам је готово лако да се сложимо са њеним издавачем, а он је сумњао да је раскошни Растко на Црни континент уопште ишао, рекло би се да, хотимичним хумором и значењем, оним што фотографију, у ствари, не чини фотографијом по себи (јер би, ако верујемо филозофима, она — као и свет — морала бити само случај), издваја се слика младог Црнца, коме је Растко Петровић ставио у руке књигу Раке Драинца *Срце на пазару*, и он је држи баш као ишчупано срце које још дамара, тај најтамнији фетиш.

Све то Растко, претпоставимо, чини да би забавио спектаторе, а напослетку и свога песничког пријатеља, овим духовитим, да не кажемо надреалистичким сусретом домороца са књигом коју не разуме, постижући ефекат сукоба две стварности које се у бескрају сусрећу.

Али фамозни *йункшум* (како би то рекао Барт), то јест убод, кључни детаљ, пукотина која чини да фотографија почне своју подземну причу, није та књига у рукама Црнца, него управо његово лице у сопственој полусенци, његов помало уморан, скоро разочаран, а сасвим ироничан израз, очи које су толико јасне и далеке да их уопште не разумемо, као да покушавамо да се довикнемо из неког другог, сувише стварног сна.

Равно деведесет година после повученог фотографског обарача, без првотног цинизма и силе негативности, можемо дати за право Сими Пандуровићу да је Растко *йрви и највећи Црнац у нашој йоезији*. Наравно, ако узмемо у обзир да је фотографија ипак само недоречени опис, да после откровења блица долази удар светлог фотографског грома, који оставља снимљено лице у каменој заветној плочи. Али, гле, шта је онда ту вртоглавих пунктума! Дивна зверства, дивље дрхтање, вечно младићство, Велика Мајка, славље полности, црна пластика свакодневице, сјај и ритам, афазично срце таме, крвави карневал, блештави бескрај.

Елем, ево Растка поново у Африци, поново на путу, у потрази за изгубљеним, звучним мотивом, који се меша са предосећањем, у тренутку кад су, канда, могућа само бекства из тамнице у тамницу, само путописи из кутије или очајања. Али код тог великог Путника, који је у својим самачким свадбеним йу-шовањима, у жудњи, прокрстарио пространства, да би закључио, у писму оглувелом бившем пријатељу, да од Теразија до Рашарске улице, йреко Сшарої Гробља, води најлейши йуш на свешу, путовање је још увек супстрат личне, апокрифне будућности, исто колико је и његов опис — фатаморгана изгубљеног времена.

Пророчансшво је шо шшо ја кажем, тврдио је Рембо, као што је, још од Исидоре Секулић, нека врста општег места Растково сажимање сопствене судбине у стих о смрти од прскања дамара. Само, шта да је умро на друму, као што је прижељкивао у Пушнику? Да ли ти стихови имају исту, затомљену вредност оног пророчанства, у којем га заиста стиже прсли преки крвни суд? Шта ћемо изабрати? Роман пун живота без романа, или живот који сувише подсећа на какво реторско питање?

Да ли је могуће подићи кућу усред највеће дивљине? И је ли адреса вечне луталице стварно коначна? Уосталом, нека нам ово буде позив за улазак у документ, у праслику литературе, уместо усамљеничког огласа за дописивање.

Ласло Блашковић

RASTKO'S DAZZLING INFINITY

Among the photographs of the two-month journey preceding the publication of the fantastic book of *Afrika*, which abounds in primeval, lyrical and nonstandard depictions of the reality, almost pushing us to agree with the publisher that the extravagant author may not have truly been to the Dark Continent, one could say that a picture of a young black man stands out in respect of purposeful humour and meaning – the traits that do not make a photograph what it is per se (because, if philosophers are to be believed, photographs are purely coincidental, just like the entire world). The young black man in the photograph is holding a book by Raka Drainac titled *Srce na pazaru* (handed to him by Rastko Petrović) as if holding a ripped-out, still-beating heart – the darkest fetish.

Presumably, Rastko did all this to entertain the spectators, as well as the poet, his friend, with this humorous and virtually surrealist encounter of the native man with the book he does not understand, creating a juxtaposition of the two realities that meet at infinity.

However, the so-called *punctum* (as Barthes would say) or, in other words, the puncture, key detail or crack enabling a photograph to initiate its underground story, is not the book the black man is holding but rather his face, half-covered by its own shadow, his slightly tired, almost disappointed and wholly ironical facial expression, and his eyes, so clear, distant and completely incomprehensible to us. It's as if we were trying to get in touch with him from another dream, an overly realistic one.

Now, exactly ninety years from the moment the shutter button was pressed, we can acknowledge Simo Pandurović's claim that Rastko was 'the first and the greatest black man in our poetry', without the initial cynicism and the force of negativity. Of course, we must bear in mind that, after all, a photograph can only provide an incomplete image of the reality and, after the *Revelation of the Flash*, a bright photographic thunderbolt ensues, engraving a face in the stone Tablet of Testimony. But then, look how many dizzying punctums there can be! Wonderful atrocities, wild trembling, eternal youth, the Great Mother, celebration of fertility, black plasticity of everyday life, rhythm and shine, the aphasic heart of darkness, a bloody carnival, the dazzling infinity.

Anyway, here is Rastko again, in Africa, on the road, searching for a lost sound motif getting mixed with a premonition at the moment when it seems that running from dungeon to dungeon is the only option and that travelogues can only be created in a place of confinement or out of desperation. But, to the Great Traveller, who had journeyed across great spaces on his *solitary wedding trips* only to realise (in a letter to a deaf former friend) that 'the most beautiful road in the entire world is the one from Terazije to Ratarska

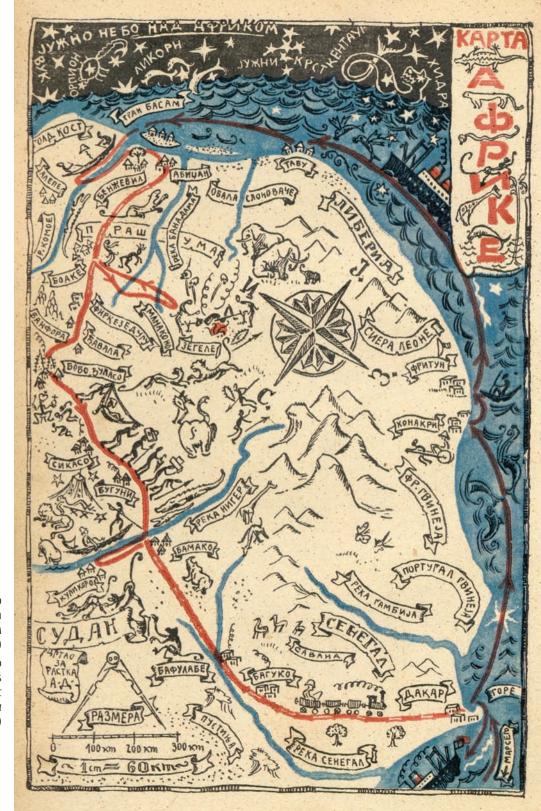
Street across Staro Groblje', travelling is still the foundation of a personal, apocryphal future, whereas travel writing is the mirage of a lost time.

'What I say is oracular', claimed Rimbaud, and Rastko encapsulated his own destiny in a verse on death by a blood vessel burst ever since the prophetic words of Isidora Sekulić. But, what if he had died on the road, as he hoped in his poem titled *Putnik*? Do those verses have the same underlying value as the prophecy that actually came true when he lost his life to a blood vessel burst? What should we choose: a novel full of life without novels or a life that is overly similar to a kind of a rhetorical question?

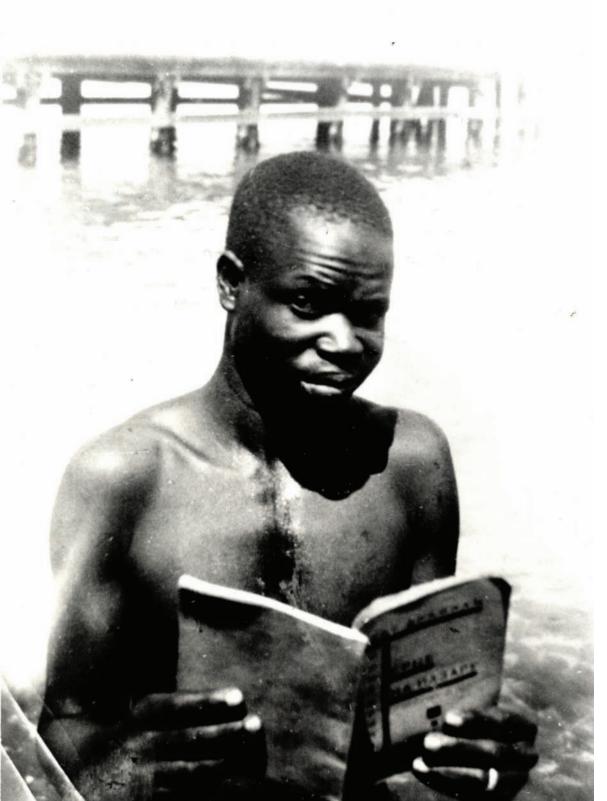
Can a home be built amidst an utmost wilderness? Is the address of a permanent wanderer ever final? In any case, let this be an invitation to delve into the matter, the primordial image of literature, instead of a loner's penfriend ad.

Laslo Blašković

Мапа Растковог путовања по Африци: цртеж Александра Дерока објављен у првом издању Африке (извор: НБС) A map of Rastko's trip to Africa: Aleksandar Deroko's drawing, published in the 1st edition of Africa (source: NLS)

Са пута по Африци: Расткова фотографија црнца са књигом Раке Драинца *Срце на ūазару* (извор: НБС)

From the trip to Africa: Rastko's photo of a black man holding a book titled *Srce na pazaru* by Raka Drainac (source: NLS)

ХЕРОЈ НА ДРУМОВИМА

РАСТКО ПЕТРОВИЋ КАО ПУТОПИСАЦ

Иако је дело Растка Петровића разгранато и жанровски разноврсно, без претеривања би се могло тврдити да путопис – и путовање као његова тематска основа – има у њему повлашћено место. Не само да је Петровић био плодан и значајан путописац, који је оставио драгоцене текстове о Либији и екваторијалној Африци, Шпанији, Италији, Македонији, Србији, Далмацији и Турској, него се и путопис, у виду обележја или структуралне матрице, назире у скоро свему што је писао – приповедној прози, песмама, есејима, па чак и драми.¹

Свеприсутност путописа и путовања као теме у Петровићевом опусу има порекло, наравно, и у стварности његове епохе. Југославијом је у међуратном периоду харала путничка грозница, о којој сведоче текстови готово свих важнијих писаца овог раздобља.² Ипак, Петровићева путничка каријера, чак и у том контексту, делује импозантно: прокрстаривши Европу, Малу Азију, Африку, Северну и Средњу Америку, он је за ондашње појмове био прави глобтротер, па и својеврсни авантуриста. Било би, међутим, погрешно сводити његову опчињеност удаљеним пределима на егзотизам као један вид културног империјализма. Нема сумње да је жеђ за путовањем, схваћеним као особено стање духа, била резултат културних представа и идеја које је Петровић делио са Европљанима свог доба, са читавим оним поколењем које је, пише он на крају *Африке*, чезнуло да се откине од свега оног што је Европа. Међутим, та жеђ је исто тако била производ читавог сплета личних, уметничких и поетичких преокупација, несводивих на један идеолошки образац.

Рани израз тих преокупација дат је у песми "Једрила" (1921), а потом и у неким од најчувенијих песама *Ошкровења* (1922), попут "Путника" и "Пустолова у кавезу". У "Једрилима" је, међутим, најјасније

¹ То је случај са експерименталном прозом, постхумно објављеном под насловом Сицилија (1988), а нарочито са романом Људи товоре (1931), који формално подражава путопис, али подрива конститутивно обележје овог жанра ("не говори ни о једној земљи", каже Петровић у предговору). Обележја путописа присутна су, међутим, и у првој књизи Дана шесшот (1961), која прати судбине српских војника и избеглица на њиховом путу од југа Србије до Албаније у зиму 1915/16. године, у песмама попут "Азија путује" и "Кордова", које су Марко Ристић и Милан Дединац описали као "стиховане путописе", па чак, према неким тумачима, и у драми Сабињанке. В. Марко Ристић и Милан Дединац, "Завршна напомена", у: Растко Петровић, Пушойиси. Дела Расшка Пешровића V, Београд: Нолит, 1966, стр. 435; Марта Фрајнд, "Сабињанке Растка Петровића — драма као путопис", Књижевно дело Расшка Пешровића, Ђорђије Вуковић (ур.), Београд: Институт за књижевност и уметност, 1989, стр. 243—252. Уп. Слађана Јаћимовић, Пушойиси срйске авантарде, Београд: Српска књижевна задруга, 2005, стр. 235—255.

² В. Владимир Гвозден, Срйска йушойисна кулшура 1914—1940: сшудија о хроношойичносши сусреша, Београд: Службени гласник, 2011.

наговештено Петровићево схватање путовања као једног од многих амбивалентних лица модерности и особеног положаја српских међуратних уметника у сусрету с њом. Модерност је у песми оличена у топографским радницима, чија чежња за егзотиком — обликована репертоаром авантуристичких романа, у који улазе "Азија оштрих мириса", "чамци од коже шивене", "Ескими у трбуху китова, масни" и "камбоџански кланци" — за резултат има само предано исцртавање далеких предела на географским картама. Колонијализаторима папирнатих предела песник супротставља богате и моћне, оне који земље стварно освајају, остављајући другима да их описују. У том смислу, он и себе сврстава међу авантуристе духа, чија се једра развијају на океану тисканом плаво". То је највише што је дато овом "сину некадашњих дивљих Словена" — да буде путник и песник, "пустолов у кавезу" који "несавладљиве друмове" прелази у стиховима.

Путовање и поезија на тај начин постају две стране исте потраге за оним што је европска цивлизација потиснула, за изгубљеним животним еланом, чије је трагове Петровић без разлике проналазио у паганској чулности сицилијанских храмова, у духовности словенских манастира, у пејзажима Северне Америке и бојама и ритмовима Африке. Дакарске куће су за писца *Африке* као палилуске, а афричко море је "равно плавилу мора у Напуљу", ⁴ зато што Сенегал и Италија равноправно коегзистирају на његовој духовној мапи. Уцртати на ту мапу своју поезију и своју земљу — јер се "једно од другог није могло одвојити", пише он у "Општим подацима и животу песника" ⁵ — био је стваралачки импулс, који је најпре потекао из Петровићевог интелектуалног и естетског доживљаја Европе и сопствене земље, да би се тек потом суочио с њиховим сложеним стварностима. ⁶

То делом објашњава особен квалитет који Петровић уноси у своје путописе и који их чини тако слојевитим текстовима: све што он види и описује пропуштено је кроз крајње естетизован филтер и преображено погледом самосвесног уметника. Његова запажања нису само плод конвенционалних асоцијација образованог човека кога лица Шпањолки подсећају на Веласкезове портрете, витка тела Баула на Праксителове скулптуре, а призори из Магреба на Делакроаове визије Оријента. Растко Петровић не може да види афрички предео а да не размишља о изазовима с којима је суочен сликар који би покушао да на платно пренесе његове боје; његови пејзажи, попут описа љубичастог неба над саваном, прави су фовистички експерименти, прича о грофу Н. је својеврсни *rewriting* Конрадовог *Срца шаме*, а призор шумадијског младића с јагњетом преображен је, у визији надахнутој устаничком епиком, у амблем српске историје.

³ Растко Петровић, "Једрила", *Зени*ш, 4 (мај 1921), 10.

⁴ Растко Петровић, "Африка", Пушойиси, стр. 202, 364.

⁵ Растко Петровић, "Општи подаци и живот песника", Сведочансшва, 3 (11. децембар 1924), 4.

⁶ О амбивалентности ове Петровићеве позиције писао је Зоран Милутиновић у есеју који остаје најбоља анализа Африке до сада: Zoran Milutinović, "Oh, to be a European! What did Rastko Petrović learn in Africa?", Getting over Europe: The Construction of Europe in Serbian Culture, Amsterdam: Rodopi, 2011, pp. 181–204.

Истовременост различитих перспектива у Петровићевом погледу на стварност, која га приближава кубистима, на тренутке успева и да га избави из замке културних стереотипа типичних за путописе његовог доба. Тако је, рецимо, његова перцепција Африке резултат мешавине сачињене од личног уметничког укуса, Конрадовог романа као хипотекста, Леви-Брилових идеја о примитивном менталитету и авангардног одушевљења црначком пластиком (иста мешавина је, коју годину касније, произвела и Лерисову Фаншомску Африку). Петровићу је она омогућила да не пројектује само властиту личност и искуство у оно што посматра, већ и да увиди сложеност посматраног које се опире свођењу на једноставне формуле – ниједан савршен систем не може се применити у изучавању Африканаца, као што ни сама Африка нема једно, већ (бар) пет лица. В Растко Петровић је, међутим, био кадар да овај увид примени не само на оно што му је било страно, већ и на оно што је осећао као део сопствене културе, као што је то био случај са словенским манастирима на Охриду: "Били бисмо немоћни да то саставимо и средимо у један прави опис земље и града", признаје он. "Ми ћемо само набројати цркве, заласке сунчеве, углове улица, неке пролазнике и више ништа". "Затим", закључује путник, "ћемо нестати и сами".⁹

^{8 &}quot;Сада, када сам видео острво Горе", пише Петровић, "могу свести да сам угледао у ствари пет ликова Африке: Африке, бескрајне природне лепоте на Комои; Африке, чедне и чисте, наге, око Банфоре; Африке, дивље и луде око Мана; Африке мистерија у Куликору и Африке ропства на Гореу.", Исто, стр. 364.

⁹ Исшо, стр. 17.

A HERO OF THE HIGHWAYS:

RASTKO PETROVIĆ AS A TRAVEL WRITER

Although Rastko Petrović's works are complex and diverse in terms of genre, one could claim, without bending the truth too far, that the genre of travelogue (and travelling as its thematic basis) hold a special place within his oeuvre. Not only was Petrović a prolific and important travel writer, who left us valuable descriptions of Lybia and Equatorial Africa, Spain, Italy, Macedonia, Serbia, Dalmatia, and Turkey, but the generic and structural features of the travelogue are present in almost everything he wrote: narrative fiction, poems, essays, and even drama.¹

The omnipresence of travel in Petrović's works stems also, in part, from the social realities of his epoch. The years between the two world wars marked a period of intense circulation and fascination with travel in Yugoslavia, so much that the entire country seemed consumed by a real 'travel fever,' visible in the work of practically every notable writer of the time.² Nonetheless, Petrović's travel record seems impressive, even today: a globetrotter *avant la lettre* and an adventurist of sorts, he travelled through Europe, Asia Minor, Africa, North and Central America. Yet it would be wrong to brand his fascination with distant lands as mere exoticism or some other form of cultural imperialism. His wanderlust may have been fuelled by the cultural preconceptions and ideas which he shared with other contemporary Europeans, with an entire generation which, as he realized in *Africa*, harbored a common desire to break free from Europe and all that it represented. However, this typically European desire was also the product of a distinctive blend of Petrović's personal, artistic and poetic preoccupations, which cannot be boiled down to a single ideological pattern.

This is most obvious in the case of his posthumously published, experimental prose *Sicilija* (1988), as well as his novel *Ljudi govore* (1931), which formally imitates a travelogue while deconstructing the genre's constitutive feature (as Petrović noted in the preface, it does not describe a particular country). However, certain features of the travelogue are present in the first part of *Dan šesti* (1961), which traces the destinies of Serbian soldiers and refugees on their way from South Serbia to Albania in the winter of 1915/1916, in poems like 'Azija putuje' and 'Kordova', which Marko Ristić and Milan Dedinac described as 'travelogues in verse', and, according to some critics, even in the drama *Sabinjanke*. *See*: Marko Ristić and Milan Dedinac, "Završna napomena" [Final Note], in: Rastko Petrović, *Putopisi*. *Dela Rastka Petrovića V* Travelogues. The Works of Rastko Petrović V], Belgrade: Nolit, 1966, p. 435; Marta Frajnd, "Sabinjanke Rastka Petrovića – Drama kao putopis" [*Sabine Women* by Rastko Petrović – The Play as a Travelogue], *Književno delo Rastka Petrovića* [The Literary Work of Rastko Petrović], Đorđije Vuković (ed.), Belgrade: Institut za književnost i umetnost, 1989, pp. 243–252. Cf. Slađana Jaćimović, *Putopisi srpske avangarde* [Serbian Avant-garde Travelogues], Belgrade: Srpska književna zadruga, 2005, pp. 235–255.

² See: Vladimir Gvozden, Srpska putopisna kultura 1914–1940: studija o hronotopičnosti susreta [The Culture of Travel Writing in Serbia 1914–1940: a Study of the Chronotopicity of Encounter], Belgrade: Službeni glasnik, 2011.

An early expression of these preoccupations can be found in the poem 'Jedrila' (1921), as well as in some of the most famous poems from the collection *Otkrovenje* (1922), such as 'Putnik' and 'Pustolov u kavezu'. 'Jedrila' is perhaps the most straightforward elaboration of Petrović's view of travel as one of modernity's many ambivalent facets and of his understanding of the specific position of Serbian interwar artists in relation to it. In the poem, modernity is personified by topographers, whose desire for the exotic, shaped by a repertoire of stock images derived from adventure novels ('boats made of stitched leather,' 'greasy Eskimos in whales' bellies,' 'canyons of Cambodia' and 'pungent smells of Asia'), propels them to work meticulously on mapping distant lands.³ The poet opposes these would-be adventurists to the rich and powerful, to those who actually conquer foreign lands and leave it to others to chart them. He sees himself as an adventurist of the spirit, ready to raise his sails on an 'ocean painted in blue,' for there is nothing else for this modern 'son of ancient Slavs' to do but to become a 'caged adventurer,' who traverses 'unconquerable highways' in his verse.

Poetry and travel thus appear as two aspects of the same quest for that which European civilisation had lost or suppressed — an *élan vital* whose remnants Petrović would discover in the pagan sensuality of Sicilian temples, the spirituality of Slavic monasteries, the landscapes of North America and the colours and rhythms of Africa. If the houses of Dakar reminded him of his home in Palilula, and the African sea of the splendid azure of the Gulf of Naples,⁴ it is because Italy and Senegal coexisted, equally and simultaneously, on his mental map. Placing his own poetry and homeland — the two of them being inseparable, as Petrović explained in 'Opšti podaci i život pesnika'5— on that map, was a creative impulse which stemmed from Petrović's intellectual and aesthetic experience of both Europe and his country; only subsequently was he confronted with their complex realities.⁶

This, in part, accounts for a distinctive quality which Petrović brought to his travelogues and which makes them such fascinating, multi-layered texts: everything that he saw and described had already been filtered through an aestheticized gaze and transformed by the imagination of a highly self-conscious artist. His observations are not the conventional associations of an educated man who might easily be reminded of Velázquez's portraits when looking at the faces of Spanish women, of the sculptures of Praxiteles when admiring the slender bodies of the Baula people or of Delacroix's visions of Orient when surrounded

³ Rastko Petrović, "Jedrila" [Masts], Zenit [Zenith], 4 (May 1921), 10.

⁴ Rastko Petrović, "Afrika" [Africa], Putopisi [Travelogues], pp. 202, 364.

⁵ Rastko Petrović, "Opšti podaci i život pesnika" [Common Facts and the Life of the Poet], *Svedočanstva* [Testimonies], 3 (11 December 1924), 4.

⁶ The ambivalence of Petrović's position vis-à-vis Europe was well described by Zoran Milutinović in an essay which remains the best analysis of *Afrika* to this day: Zoran Milutinović, 'Oh, to be a European! What Did Rastko Petrović Learn in Africa?', *Getting over Europe: The Construction of Europe in Serbian Culture*, Amsterdam: Rodopi, 2011, pp. 181-204.

by Maghreb's rich scenery. Rastko Petrović could not glance at an African landscape without thinking about the challenges that a painter trying capture its colors would have to face; his landscapes, like the one depicting the purple sky above the savannah, are true Fauvist experiments; the story about Count N. is a rewriting of Conrad's *Heart of Darkness*; and the sight of some unknown young man from Šumadija, carrying a lamb, is transfigured into an emblem of Serbian history in a vision inspired by the epic poetry of the Serbian Uprising.

Sometimes, though not always, this capacity to simultaneously view the same real-life object from different perspectives, which Petrović shared with Cubists, was able to save him from the cultural stereotypes that plagued the travel writing of his contemporaries. For instance, his perception of Africa was a blend of personal artistic inclination, Conrad's novel as a hypotext, Lévy-Bruhl's ideas on primitive mentality and a typically avant-garde fascination with African art (a few years later, the same combination would give birth to Leiris's *Phantom Africa*). Not only did this particular blend enable Petrović to project his own personality and experience onto what he saw but also to realise its irreducible complexity: no perfect system could be devised for the study of the African people, just as Africa showed him not one but (at least) five different faces. Rastko Petrović did not apply this insight only to that which was foreign to him but also to what he considered as a part of his own culture, like the old Slavic monasteries in Ohrid whose beauty surprised and enthralled him to the point of admitting his inability to 'mold all of his impressions into a true description of the land and the city.' 'We shall just make a list of all the churches, the sunsets, the street corners, the passers-by and nothing more,' says the traveller, 'Then, we too shall disappear'.9

⁷ Petrović, *Putopisi* [Travelogues], p. 259.

^{8 &#}x27;Now that I have seen the island of Gorè', wrote Petrović, 'I have realised that I can distinguish between five different facets of Africa: the Africa of incredible natural beauty at Komoa; the pristine, pure and naked Africa around Banfora; the savage and unhinged Africa around Man; the Africa of mysteries in Kulikoro; and the Africa of slavery at Gorè'. (Ibid. p. 364).

⁹ Ibid. p. 17.

Расткове илустрације са пута по Африци: на реци Комои (извор: НБС) Rastko's illustrations from the trip to Africa: on the Komoé River (source: NLS)

Последња фотографија Растка: у својој радној соби окружен предметима са путовања по Африци (извор: НБС)

The last photo of Rastko: he is in his workroom surrounded by artefacts from the trip to Africa

(source: NLS)

Обале и йлаже Табуа, йојавише се жуше као злашо између зеленила расшиња и бледе сињосши мора. Најйре најнежније боје, зарђалоцрвене, љубичасше, сейија, и сви шонови зеленої, сшайале су се иза неколико невидљивих ваздушних велова йлавила. Тиме йочињу Обале Слоноваче. Али шшо им се брод више йриближавао, боје се све више расшресаху: бескрајна ниска жуша йлажа, одмах йод їусшом шумом кокосових, зејшинавих йалми, дрва жуших и црвених круна у цвешу... У једном удубљењу између шуме и изненадне црне сшене у води, урођеничко село дуїих шамних слемена од сшабала сасвим ниских над земљом. Збијено и издубљено ово село изїледа као какав засйали крокодил који би їлавом био над шаласима и шелом иза сшене... Табу је чувено са својих ашлешских сељана који су можда йоследњи људождери на самој обали Океана... (стр. 29–30)

СЛИКАЊЕ АФРИЧКИХ ПЕЈЗАЖА: ДАКАР, ПРАШУМА И НИГЕР

"[Африка] уопште не припада Растку Петровићу **песнику** већ Растку Петровићу **сликару** [...] Читајући ову књигу, ми у ствари прелиставамо врло обилат албум акварела, пастела и цртежа из тропске Африке, њених прашума и савана",¹ записао је етнолог и универзитетски професор Душан Недељковић у књижевном прегледу о тек објављеном Петровићевом путопису, што заправо представља његов највернији сажети приказ. Петровић, путописац, али и авантуриста, веома сликовито и живо пружа описе афричких пејзажа, које читалац лако може да визуализује. Тако се пред нашим очима смењују призори густе прашуме пуне мајмуна и птица, афричке саване "у високој жутој трави" и поспаних крокодила у реци Нигер. Поред уверљивости коју успева да достигне у својим описима, а која је неопходна за књижевни жанр попут путописа,² у њих често уноси и субјективни тон, па тако не пропушта прилику да куће у Дакару упореди са онима на Палилули или његове хотеле са онима у Приштини. На тај начин, писац једну мистичну и егзотичну Африку успешно приближава домаћој читалачкој публици.

У трајању од два месеца (децембар 1928 — јануар 1929), Петровић је, на свом путовању од 4.000 километара, Африку упознао путујући пешице, возом, аутомобилом, камионом, пирогом, али и у носиљци кроз прашуму. Највише времена је провео путујући по унутрашњости "црног континента", али не изостају сасвим ни описи градске средине. Путујући бродом који се из Марсеља упутио ка Дакару, још не крочивши на афричко тло, записао је:

¹ Душан Недељковић, "Књижевни преглед. Растко Петровић: Африка", Јужни йретлед: часойис за науку и књижевност, 3 (1930), 207.

² Стојан Ђорђић, "Песничке вредности Африке Растка Петровића", Књижевна исшорија, X/39 (1978), 445.

³ Радован Поповић, Изабрани човек, Београд: Службени гласник, 2009, стр. 87.

Најзад, ша далека линија на хоризоншу, обала је Зайадне француске Африке. Тамни талеби који нас надлешају йрви су весници од ње. До Дакара је још увек далеко. Чекамо да се најйре йојаве "дојке" Дакара, шшо су два йуйчасша брета изнад саме вароши. Обале Сенетала натло се йриближише; йусше шешке обале са баобабима йо тде тде... То је дрво йрелазних сшейа између йусшње и саване. Ево йрве афричке йироте. Танка и дута, ишарана црвеним и йлавим, са ниским чешвороутласшим једром разайешим на виљушци од шри шшайа... Даље се йродужава Дакар, космойолишско йрисшанишше на обалама Африке. (стр. 11–12)

Дакар, престоница данашњег Сенегала, представљао је прву станицу Петровићевог путовања. Као и путописци тог времена који су хрлили ка откривању тропских предела, Петровић граду прилази са извесном дозом ентузијазма и авантуристичког духа, иако га његов сапутник и пријатељ који је врсни познавалац афричког континента, француски научник Жан Вуије, упозорава да Дакар још увек није права Африка:

Идем у црначке улице чије су куће као у нашој Палилули, једносирашне, окречене и са дубоким дворишшима и којима тамиже свеш црне деце и жена. Не, Дакар није још Африка, није сасвим, није никако за мота иријашеља који је иознаје дивљу, какву ми је обећава, али за мене ово је ийак оно шшо нисам никада раније видео и шшо је блиско ономе о чему сам сањао. Ено у дну дворишша, жена тола, само са "иањом" око бедара да би њим држала деше на илећима. Једним дрвеним маљем шуца иросо у високом дрвеном авану. Прва тола црнкиња. (стр. 14—15)

Петровићева констатација о "голој црнкињи" могла се наћи и у било ком другом путописном делу или приручнику о Африци, какви су издавани током друге половине XIX и прве половине XX века. Становници Африке су што због климатских услова, тако и различите перцепције према нагости били оскуднији у начину одевања од "цивилизованих" Европљана. Стога не изненађује што је "гола црнкиња" оставила утисак на Петровића, колико год да се он не може сматрати обичним туристом, већ искусним глобтротером. Дошавши из једне учмале и униформисане Западне Европе, жељан афричког искуства, он је и у приморским градовима био у потрази за егзотиком. Још један опис градске средине вредан помена односи се на престоницу Сијера Леонеа — Фритаун. Главни град ове некадашње британске колоније, путописац је сматрао једним од најлепших приморских места:

Појављује се варош Фришун, зидана у увалама и заливима исйод шумовиших йланина, из оне исше црвене земље, месшимично крваве, месшимично шамне и зарђале, од које су и њене широке засађене улице, и све овдашње шло Африке. Варош је једна од најсшаријих африканско-евройских вароши, њене су куће још из XVIII века. Просшране, на више сйрашова, йашиниране

као холандске слике, оне се йењу зеленим брежуљцима, и йојављују кашкад само својим црвеним крововима из тусших врхова. Виђена тде било, овако осенчена зеленилом, овако скривена йо йадинама, обојена земљом из које је изашла, и временом, ово би била једна од најлейших йриморских вароши. (стр. 25)

Како Петровић није пропуштао прилику да у својим описима истакне све што му је несвакидашње и страно, и у Фритауну, значајном административном центру британског империјализма за западну Африку, накратко се осврнуо на колонијализам и униформисаност тадашње највеће светске силе, да би у наставку странице свог путописа посветио локалним дућанима, тропском воћу и шареном цвећу које је "храна за очи". Шетајући градским улицама са Вуијеом, ту слику афричког шаренила је тежио да спасе од заборава:

Свуда йлакаше йозивају на конференције за борбу йрошиву жуше їрознице, маларије, шуберкулозе, алкохола, неморала ишд. Кафане са широким баровима, леденим йићима а крај њих сиријски и индијски дућани. Парк, оїроман водоскок, чишав базен. Показују ми у урођеничком крају једну дрвену кућицу, око које расше йеш сшабала: чоколада, банана, хлебно дрво, кокос и једно које носи дивне црвене цвешове. Између сшабала је шећерна шрска. (стр. 27)

Изворно искуство које је Африка могла да пружи и за којим је трагао, Петровић ће доживети у наставку свог путовања, када се буде отиснуо од обала и путовао дубље у унутрашњост црног континента или – како и сам каже — "у саму срж афричкога живота". Након путовања бродом из Дакара и крстарењем уздуж обала Сенегала, Гамбије, Француске Гвинеје, Сијере Леонеа и Либерије, Петровић се искрцао у Гранд Басам, некадашњу престоницу Обале Слоноваче, одакле је кренула нова етапа његовог путовања. Тад ће се упознати са "Африком хероја, мистерија и епова", "величанственом лепотом тамних народа", људождерским племенима, "црвеним селима губаваца", прашумом и "звезданим вечерима саване". Још на уласку у прашуму, био је задивљен што она почиње већ на самој обали, док је нажалост "за сто година неће уопште бити":

Палме свих врсши, фромажеи, акажу, лијане, йайраши. Као йожар оне освајају сваки йросшор чим та ко найусши. Из средине оне сеоске куће никла је йалма и однела целу кућу у вис. Од шла земље до највиших трана йосшоји шакав тусшо зелени сйлеш лишћа, лоза, йайраши, шибља, лијана, да је немотуће и замислиши да човек начини корак найред. Шума је овде једна комйакшна маса која се брани од свакота йрисшуйа, као трудима. (стр. 37)

⁴ Ристо Ратковић, "Африка", *Срйски књижевни їласник*, XXX/3 (1. јун 1930), 224.

Кроз ту "бескрајну вековну шуму" у којој само влада биљни свет, писац је препешачио двеста километара, док је као ретко виђени белац у прашуми морао да предузме мере како би избегао тропску грозницу, па је део пута био приморан да путује у носиљци на раменима својих тамнопутих сапутника. На путу су га окруживала "огромна стабла акажуа, махагоне, хлебних палми и другог скупоценог растиња". Није крио своје узбуђење што се налази у таквој средини; шума за њега представља живо биће, "живи храм" који би по његовом мишљењу могао бити осликан у Бодлеровој поетској слици. Записао је тада: "Свако гигантско дрво у овој прашуми је огромна грађевина која живи и расте у својој архитектонској правилности" (стр. 55). Поред саме прашуме, Петровић је у свом путопису указао на бескрајне разноврсности афричког пејзажа, што се посебно може уочити у описима прашуме и саване, два веома контрастна предела који су подједнако оставили снажан утисак на њега:

Прешао сам йошом йойреко целу йрашуму; йреко две сшошине киломешара. Видео сам, од живошиња, решке и шамне йшице, решке и шамне мајмуне. На земљи којом се храни йрашума, шесна, збијена, сједињена, нема месша за живош, ни људи, ни зверова, ни йшица. У шој нейроходносши, шишини и йомрчини, за њих нема ваздуха. Једино шу биљно царсшво йобедило је царсшво живошињско; изаїнало їа. Само на врховима расшиња, оїромно високо, докле ни лијане не досшижу, као на каквом вишем и мекшем, шумнијем шерену, живе шу йоједини народи йшица, мајмуна и рейшилија.

Друкчија је савана. Отроман йросшор освешљен, слободан, шајансшвен. Висока жуша шрава која је час до йојаса час до рамена, која је у кишно доба као шума. По њој су тде-тде, тде је извор велико шройско жбуње, отромна безлисна дрва која цвешају, йалме које носе џиновске црвене троздове, чије је свако зрно велико као хлеб, и риђе, и рујеве, и йлаве круне дрва. Над свим шим леше йшице жуше као савана, или најфаншасшичнијих боја као йлодови еквашорскот биља. Свуда се укршшају сшазе изтажене зверињем, које излази на извор или одлази на лов. Чойори звериња свуда, од йрве хладовине йойодневне до йрве шойлоше јушарње.

... Где тод није океан; од шри сшошине киломешара над еквашором, до шри сшошине йод њим, без изузешка и свуда, било шо осшрво или койно, шири се нейобедно царсшво тусшота и вечишот биља: йрашума. Свуд је шу йрашума, и само је шо тора која је йрашума. Осшало је савана. (стр. 58–59)

Путујући кроз прашуму и савану, Петровић је продирао дубље у "утробу" афричког континента у жељи да дође до реке Нигер, прешавши више од 1.000 километара од морске обале. Разнолики афрички

пејзажи су промицали пред њим "као на каквом бескрајном екрану", ⁵ док није стигао до свог следећег одредишта, престонице данашњег Малија — Бамакоа — коју је доживео као "велико купатило крокодила". У том граду, у први мах није на њега јак утисак оставио Нигер, највећа река западне Африке која није превазишла "ширину воде код Београда". Иако се изостанак задивљености може оправдати Петровићевим ишчекивањем веће водене површине, као и чињеницом да је о Нигеру "сањао од детињства", пловећи пирогом по реци спознао је сву његову лепоту "у светлости", "у тишини", "у пространству" и "у величанствености" (стр. 184). Говорећи у себи: "лепо је да си ту", видео је "широку и зелену воду, језерски мирну наизглед", у којој станују крокодили:

... Расцвешане црвене кайоке йрава су йоезија. Нитер између равних камених расцейаних обала од базалша, отромних и йусших, са крокодилима који се излежавају: не са кајманима... већ са йравим крокодилима, чији се сви зуби јасно виде. Велико йлаво небо йокрива реку и нас. (стр. 195)

⁵ Зоран Чановић, "Поетска визија *Африке* Растка Петровића", *Сшремљења: часойис за књижевносш и умешносш*, XXIII/4 (јул–август 1983), 80.

The golden coast of Tabou and its beaches peaked between the verdure and the pale greyish-blue sea. The most delicate colours, rusty red, purple, sepia and all shades of green, merged behind a few invisible bluish air veils marking the entrance to the Ivory Coast. As the boat approached them, the colours gradually dispersed revealing an endless low-lying golden beach located right under a dense forest of coconut trees, adorned with yellow and red flowers. We encountered an indigenous village hidden in an indentation between the forest and an unexpected black rock protruding from the water. The rooftops of its houses were dark and made of short tree trunks. Cramped and elongated, the village resembled a sleeping crocodile facing the waves, hiding its back behind the rock... Tabou is well-known for its athletic inhabitants who may be the last man-eaters in the coastal area... (pp. 29–30)

PAINTING A PICTURE OF AFRICAN LANDSCAPES: DAKAR AND THE RAINFOREST OF NIGER

'[Africa] does not belong to Rastko Petrović — a **poet** — but to Rastko Petrović — a **painter** . . . Reading this book resembles browsing through a comprehensive album of watercolour and pastel paintings or drawings of tropical Africa covered in rainforests and savannahs'.¹ These are the words of Dušan Nedeljković, an ethnologist and a university professor, from a literary review of the recently-published travelogue, which make up the best short description of this work. Petrović, who was a travel writer, but also an adventurer, provided vivid, picturesque descriptions of African landscapes that easily tickle the reader's fancy. Images of thick rainforests swarming with birds and monkeys, African savannahs covered in tall, yellow grass or sleepy crocodiles in the Niger River virtually spring up before the eyes of a person reading this travelogue. In addition to the credibility of the descriptions, which is necessary for a travelogue,² he often added certain subjective observations. For instance, he didn't miss the opportunity to compare the houses of Dakar to those of Palilula or its hotels to those of Priština. That way, he was able to make the mystical and exotic Africa seem less distant to Serbian readers.

Petrović spent two months in Africa (December 1928 – January 1929), travelling the distance of around 4,000 kilometres on foot, by train, car or truck, in a pirogue and sometimes even in a litter, through the rain-

¹ Dušan Nedeljković, 'Književni pregled. Rastko Petrović: Afrika' [Literary Review. Rastko Petrović: Africa], *Južni pregled: časopis za nauku i književnost* [Southern Review: Journal of Literature and Science], 3 (1930), 207.

² Stojan Đorđić, 'Pesničke vrednosti *Afrike* Rastka Petrovića' [The Poetic Value of Rastko Petrović's *Africa*], *Književna istorija* [Literary History], X/39 (1978), 445.

forest.³ He spent the majority of time travelling through the wildlands of the Dark Continent, but he didn't entirely leave out descriptions of urban environments. During his voyage from Marseille to Dakar, he wrote:

Finally, I saw a distant line on the horizon. It was the coast of West French Africa. The dark seagulls flying above us were its first heralds. Dakar was still a long way to go. First, we were going to see the 'breasts of Dakar', two hills bulging right above the town. We quickly approached the desert and the rugged coastline of Senegal, which was covered with baobabs hither and thither. Baobab trees grow in steppes — transition zones between deserts and savannahs. Suddenly, I saw an African pirogue for the first time. It was long, narrow and coloured in red and blue. Its low, quadrangular sail was spread across a three-spar mast... Further along, we finally spotted the outlines of Dakar, a cosmopolitan harbour on the coast of Africa. (pp. 11–12)

Dakar, nowadays the capital of Senegal, was the first stop in Petrović's journey. Like other travel writers of his time who wanted to explore tropical areas, he felt a sense of adventure and enthusiasm, although his friend and fellow-traveller Jean Vouillet, a French scientist and a great connoisseur of the African continent, told him Dakar was not an accurate representation of the true Africa:

I headed toward the streets inhabited by black people. Their painted, single-storey houses resembled those of our neighbourhood of Palilula. Their elongated yards were packed with black women and children. My friend claimed that that place was not exactly the wild Africa he remembered and told me about. However, to me, it was completely new and pretty close to how I had imagined it. For instance, I saw a naked woman with something resembling a stump, attached to her thighs. She used it to carry a child on her back. The woman used a wooden pestle to crush millet in a tall wooden mortar. That was the first naked black woman I'd seen. (pp. 14–15)

Impressions upon seeing naked black women that can be found in Petrović's travelogue can also be encountered in other travelogues or handbooks on Africa issued in the second half of the 19th and first half of the 20th century. African people did not wear much clothes compared to the 'civilised' Europeans, partly due to climate conditions and partly because they had a different perception of nudity. Therefore, it comes as no surprise that Petrović was intrigued to see naked black women, regardless of the fact that he was not an ordinary tourist but a seasoned globetrotter. Coming from the stale and uniformed Western Europe and eager for an African experience, he looked for exotic sights even in coastal towns. Another description of an urban environment worthy of mentioning is that of Freetown, the capital of Sierra Leone, which was a British colony at the time. Petrović considered this town one of the most beautiful coastal places:

³ Radovan Popović, *Izabrani čovek* [The Chosen Man], Belgrade: Službeni glasnik, 2009, p. 87.

We approached Freetown, a town built in coves and bays below mountains covered in forests. It seemed as if it had grown from red soil — partly bloody red and partly dark and rusty. That soil, which covers its wide streets, can be seen everywhere in Africa. Freetown is one of the oldest African-European towns. The spacious, multi-storey houses, patinated like Dutch paintings, date back to the XVIII century. They are scattered all over green hills. At times, only their red roofs can be spotted peaking behind the hilltops. From all aspects, this green-shaded town, hidden behind slopes and coloured by time and the soil it had emerged from, was one of the most beautiful coastal towns. (p. 25)

Since Petrović never missed a chance to mention things he found strange and unusual, he didn't fail to touch upon colonialism and the uniformity of the largest world power of the time as he described Freetown, a significant administrative centre of the British Empire for western part of Africa. In the continuation of the same page of his travelogue, he moved on to describing local stores, tropical fruit and colourful flowers, which were all sights to behold. He strived to preserve the colourful images of Africa he encountered while roaming the streets of the town with Vouillet:

Wherever I looked, I could see poster invitations to conferences on yellow fever, malaria, tuberculosis, alcohol, immorality and so on. Taverns with wide bars offering iced drinks were next to Syrian and Indian shops. I saw a park with an enormous fountain resembling a pool. When we reached the indigenous neighbourhood, they showed me a wooden house with some trees emerging from it chocolate, banana, breadfruit, coconut and a tree covered in wonderful red flowers. Sugar cane was in between the tree trunks. (p. 27)

In the continuation of his journey, Petrović had his long-desired true African experience after he moved away from the coast and travelled deep into the interior of the Dark Continent or, as he would put it, 'into the very core of African life'. After his cruise from Dakar down the coasts of Senegal, Gambia, French Guinea, Sierra Leone and Liberia, Petrović disembarked in Grand-Bassam, which used to be the capital of the Ivory Coast. At that point, a new stage of his journey began. That's when he became familiar with the 'Africa of heroes, mystery and epics', the 'magnificent beauty of dark-skinned people', 'man-eating tribes', 'red villages of lepers', the rainforest and 'starry evenings in savannahs'. Upon entering the rainforest, he was impressed to see it extended all the way to the coast, whereas, unfortunately, 'in a hundred years there will be no rainforest left':

All kinds of palm trees, fromagers, cashews, lianas, and ferns spread over abandoned areas like forest fires. We saw a palm tree that had grown in the middle of a village house bringing the entire house up

⁴ Risto Ratković, "Afrika" [Africa], Srpski književni glasnik [Serbian Literary Gazette], XXX/3 (1 June 1930), 224.

in the air. Leaves, vines, ferns, shrubs and, lianas are so tightly intertwined from the ground up to the highest branches that there is no way a man could walk among them. Rainforest vegetation makes up a compact mass, discouraging any attempt to enter it. (p. 37)

The author walked the distance of two hundred kilometres through the 'endless, ancient forest' ruled by the plant kingdom. As one of the few white people who dared to enter the rainforest, he had to take certain measures to avoid tropical fever, so at certain stages of the journey, he had to be carried in a litter by his dark-skinned fellow-travellers. Along the way, he was surrounded by 'huge cashew, mahogany and bread palm trees, and other luxurious plants'. He didn't try to hide his excitement for being in such an environment. To him, the forest was a living organism, a 'living temple' worthy of a Baudelaire's poetic image. At the time, he wrote: 'Every gigantic tree in this rainforest is like a huge building, existing and growing in a regularity typical of architectural designs' (p. 55). Apart from the rainforest, Petrović also wrote about the great diversity of African landscapes, which can be seen in the descriptions of rainforests and savannahs, two contrasting landscapes that have left equally strong impressions on him:

Then, I crossed the entire rainforest, travelling the distance of over two hundred kilometres. I saw various rare dark birds and rare dark monkeys. The rainforest soil feeds plants, which are so tightly intertwined and cramped together that there is no place for other forms of life, such as humans, beasts or birds. There isn't enough air for them in that dark, quiet and impenetrable environment. This is the only place where the plant kingdom has managed to beat the animal kingdom and force it out. Only certain bird, monkey and reptile species live in the upper parts of the vegetation. They are high up in the air, above the reach of lianas, where the environment is more hospitable.

The savannah is different. It is an enormous bright surface, exuding an air of freedom and mystery. Tall, yellow grass reaches up to the waist and sometimes even up to the shoulders. During the rainy season, it looks like a forest. The savannah is interspersed with huge bushes, enormous, leafless, flourishing trees, and various palm trees, located nearby springs. The palm trees have ginger, rusty or blue canopies, adorned with giant, red flower clusters, made up of flowers as big as bread loaves. Different kinds of birds can be seen flying above the entire scenery. Some are yellow like the savannah and others are of various amazing colours. They resemble the fruits of equatorial plants. Paths made by wild animals looking for water or going hunting are everywhere. As soon as the first afternoon-shade appears, packs of wild animals show up everywhere, and they leave right before the first morning-heat.

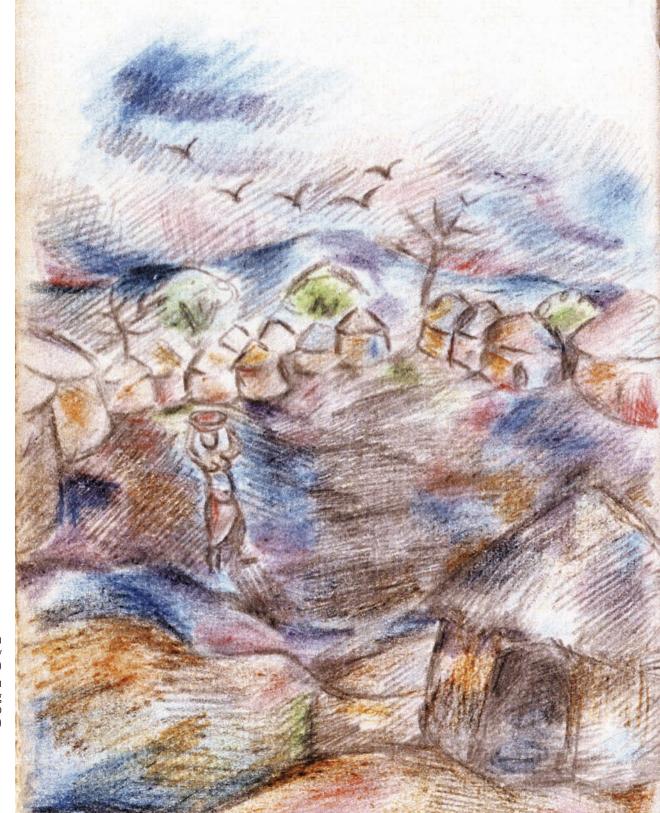
... The invincible kingdom of thick, ancient rainforests spans three hundred kilometres north and three hundred kilometres south of the Equator, taking up all the space not covered by the ocean, including the continental part of Africa, as well as all islands. However, it doesn't extend beyond this area. Instead, it gives way to savannahs. (pp. 58–59)

While travelling through the rainforest and the savannah, Petrović went further into the inner part of the African continent in order to reach the Niger River, covering the distance of more than 1,000 kilometres away from the coastline. Along the way, versatile African landscapes sprung up before him, 'as if on an endless screen' until he reached his next destination: Bamako, the capital of modern Mali, which he described as the 'great bath for crocodiles'. The Niger River, which flows through the town, initially did not leave a strong impression on him even though it is the biggest river of western Africa because it isn't even wider than the 'river in Belgrade'. Despite his lack of enthusiasm, which can be justified by the fact that he must have expected it to be wider and that he'd dreamt about it 'since early childhood', as he sailed down the river in a pirogue, he became aware of the beauty of its 'brightness', 'silence', 'spaciousness' and 'glory' (p. 184). 'It's nice to be here', he thought to himself as he looked at the 'wide, green water', inhabited by crocodiles, 'resembling a lake in its quietness':

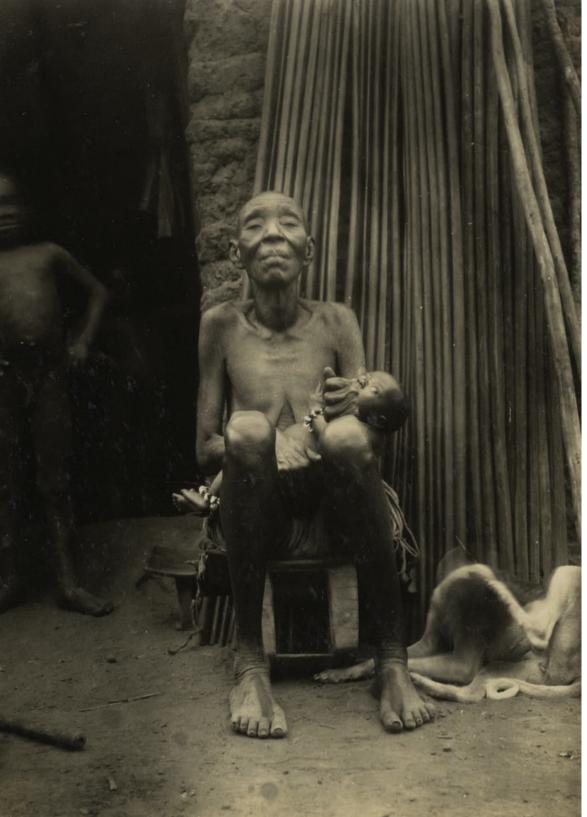
... Kapok trees covered in red flowers are worthy of poems. Niger lies between enormous flat, basalt coasts. It has an uneven coastline, quite deserted, except for the crocodiles lying around. They are not caimans but true crocodiles, with clearly visible teeth. The infinitely blue sky is above the river. (p. 195)

⁵ Zoran Čanović, 'Poetska vizija Afrike Rastka Petrovića' [The Poetic Vision of *Africa* by Rastko Petrović], *Stremljenja: časopis za književnost i umetnost* [Aspirations: a Journal of Literature and Art], XXIII/4 (July–August 1983), 80.

Расткове илустрације са пута по Африци: вече у Сикасоу (извор: НБС) Rastko's illustrations from the trip to Africa: an evening in Sikasso (source: NLS)

Са пута по Африци: Расткова фотографија старице (извор: САНУ)

From the trip to Africa: Rastko's photo of an old lady (source: SASA)

Ја йо цео дан іледам од іоре ова два мала црнчеша, іолишава, шолико лейа, умилна и весела. Не вичу, не йлачу никад, не дирају нишша. Као млади йси они се само йреврћу, сами са собом нейресшано, и смеју се и радују својим йокрешима од јушра до вечери. И грају својим шелима као најлейшом и грачком. Бесйримерно свеснији од наше деце, они немају онај начин йућења и сшидљивосши, немају бри у исйисану на лицу и болешљивосш на образима. Тела су им шако хармонична и мускулозна да их човек гледа као умешничке шворевине. (стр. 24)

ЛИЦА АФРИКЕ: "ПРОЛАЗИЛИ СМО КРОЗ ПРАШУМУ; ПИРОГОМ СЕ ПРОВЛАЧИЛИ НИЗ БРЗАКЕ; ДОТИЦАЛИ СЕ ТАМНИХ НАРОДА ЧИЈА ЈЕ ЛЕПОТА ВЕЛИЧАНСТВЕНА"

Пејзажи природе у путопису Растка Петровића су осликани "као кичицом на платну".¹ Пишчева перцепција околине прожета је осећањима узбуђења, неизвесности, али и повременог страха, које му доноси откривање нових предела о којима је сањао од детињства. Ако бисмо и могли да изнесемо оцену о томе шта је овог светског путника више импресионирало — земља или њени људи — вага би превагнула у корист "црне расе, дивне црне расе, које [...] што пре, треба чувати, штитити и лечити" (стр. 198). Да човек у Петровићевој Африци заузима централно место, указао је и универзитетски професор и књижевни критичар Милан Богдановић у свом листу: "Пејзаж и хоризонт су овде врло видни, знатним делом су извор усхићења које носи писца кроз читаво дело, сјајни су, сликовити и сликарски до маестралије, али су само дивни оквир за необичног човека у њима".²

На свом путовању дугом 4.000 километара по унутрашњости афричког континента, Петровић се сусрео са представницима различитих племена. Имао је прилике да чује језик локалних становника — бамбара; да упозна расу Пел, Абе, крокодиле Уаватара, нагост Банфора и канибализам Зегељана; да присуствује там-таму племена Ђахове; да се диви уметности Баула, лепоти Аполонијеваца, тетоважама племена Дјере и музикалности расе Бобо; али и да се сусретне са ружном расом Серер и несносним женама племена Волоф. Поред основних личних ствари и предмета неопходних за преживљавање у прашуми, Петровић је при сусрету са локалним "дивљим и питомим племенима, фетишерима, људима-пантер,

¹ М. Станковић, "Растко Петровић: *Африка*, са једном путописном картом од Александра Дерока", *Народна ūросвеша*, XII/27 (3. април 1930). 4.

² Милан Богдановић, "Растко Петровић: Африка", Срйски књижевни їласник, XXXI/4 (16. октобар 1930), 286.

потајним верским људождерима, али и раздражљивим колонијалним белцима",³ увек са собом носио свој нотес, фотоапарат, аквареле, али и револвер. Његова појава у селу Зегеле, које је данас град од 45.000 становника на западу Обале Слоноваче, изазвала је страх међу становницима који су се у први мах повукли у своје кућице. Изразио је зачуђеност да, иако је реч о једном од "најживописнијих гнезда" и племену које је чувено по борилачким способностима, Зегелци имају "сталне вратнице од дебелог дрвета на уласцима, што је необично ретко у другим селима":

Зетелци су чувени сшрелци, дивљет, злот изтледа, очију које су скоро на врх чела... Зетеле је иначе још увек једно од најживойиснијих тнезда: сулудих вешшица, фешишера, људи-йаншера и аншройофата; тнездо сйушшено међ високе йланинске лишице на самој ивици йрашуме. Тишина дивљине је айсолушна око њета. С једне сшране ка далекоме Океану мрак и ужас џунтле, с друте одмах мрак и ужас йланина Либерије; са обе сшране нейроходносш и смрш... (стр. 77)

О становницима једног другог села по имену Ђавала, 4 Петровић је записао:

Ковачи Ђавале су йознаши у околини. Они сами налазе мешал, шойе та у земљи, кују од њета мачеве, фешише, отњишша и накише. Они су једна касша за себе, са својим шајним ришовима, и смашрани су за велике фешишере и шабуе, и као шакви они једини моту касшрираши девојке кад сшасају за удају. (стр. 130)

На овакве и њима сличне — готово имагинативне — приказе, који се тичу магије, канибалских навика и слепог веровања локалних урођеника у фетише, тотемизме и идоле, може се наићи у Петровићевом делу. Због самих описа, а нарочито недоследности путописца у правилном коришћењу географских и етнолошких термина, који махом име једног племена поистовећује са топонимом, док је то племе најчешће насељено на ширем географском подручју, као и немогућности да се са сигурношћу утврди — понекад нелогична — траса његовог путовања кроз Африку, поједини критичари су за овај путопис навели да се више граничи са фикцијом него са документарном прозом. Још даље је у томе отишао издавач овог путописа, Геца Кон, који је изразио сумњу да је Петровић уопште био у Африци, сматрајући да је овај рукопис вансеријски и у великој мери измештен из општег миљеа тадашњег српског културног живота. 5

³ Златко Томичић, "У црном рају: Растко Петровић као путописац", Књижевна шрибина, 3 (27. мај 1959), 3.

⁴ Највероватније је реч о селу Диавала (Diawala) на северу Обале Слоноваче, које је недалеко од границе са данашњом Буркином Фасо.

⁵ У писму Милану Ракићу од 4. фебруара 1930, Петровић је написао: "у строј [...] ући ће и моја *Африка*, која је дефинитивно у штампи. Геца Кон у тајности изјавио г. Слободану [Јовановићу] да не верује да сам био у Африци", в. Павле Миленковић, "Етнолошки романтизам Растка Петровића", *Социолоїціа: часойис за социолоїціу, социјалну йсихолоїціу и социјалну аншройолоїціу*, LII/1 (март 2010), 64.

Иако је постојало још оних који су делили мишљење најпознатијег београдског издавача, е неспорно је да је Петровић заиста посетио Африку, док је читаоцу "јасно да је у овим текстовима реч о стварним земљама, о реалним пределима и конкретним људима", у које писац уноси један личан тон — уметнички и субјективан осећај стварности. Овај субјективни одраз је присутан при осликавању тамнопутих сапутника у пироги, чији смех Петровић доживљава као "експлозију вечитог детињства":

У једном шренушку осврнух се да их фошотрафишем. То их баци у урнебесни смех, окован само шом йажњом да не изтубе власш над чамцем. Тойао, меки и звучни смех урођеника за све шшо их занима, шшо их обрадује или узбуди. Нико не би рекао да шај свеш који се смеје йо цео дан, има у сшвари узбудљив живош збот свих оних неизвесносши и ойасносши које йрешйосшавља да види у свачем око себе. Ничет расйушшенот, досаднот и трохошнот у његовоме смеху. То је смех од срца, натао, крашак. Неуздржана ексйлозија вечишот дешињсшва. (стр. 48)

Одрекавши се маске "белог завојевача" коју су носили многи путописци у Африци тог времена, Петровић на један интиман и топао начин бележи своја општа опажања о црном човеку. Поред тога што га је посматрао као јединку, уочио је друштвене, културолошке, економске и друге разлике међу племенима западне Африке, уносећи у своје описе информације о њиховим физичким карактеристикама, начину одевања, обичајима и различитим аспектима свакодневног живота. Привучен маскама Баула и фасциниран њиховом уметношћу, путописац у свом делу највише пажње посвећује овом племену, које је најбројнија и најзначајнија етничка група у Обали Слоноваче. Петровић пак то не чини због њихове бројности или значаја, већ због уметности, наводећи да, од свих племена, Бауле највише осећа "ону хармонију и мир у пластици", који његова уметничка дела приближавају класичним грчким скулптурама.

То је оно чувено илеме на које се увек мисли кад се товори о црначкој умешносши. Код њета је нађен највећи број маски од шамнота, шешкота дрвеша...

Иначе су Бауле у свему другом у декаденцији. Њина шела, необично лейа, йосшала су скоро филиграмска у својој мишићносши и йласшици; њини ликови су одвише мисаони. Људи ниједног йлемена немају шакву одмереносш у ойхођењу, шакву невезаносш и љубазносш... Код њих једва да има шрагова да су били људождери. (стр. 63)

⁶ Књижевник и преводилац Јесењинове поезије на српски језик Миодраг Пешић изнео је оцену да Петровић није посетио Африку, већ да је то био један у низу од његових "егзибиционистичких подухвата", в. Миодраг М. Пешић, *Савремени ӣисци*, Београд: Књижара Косте Михаиловића, 1940, стр. 103–104.

⁷ Милан Радуловић, "Путописи Растка Петровића у светлости српске експанзионистичке прозе", *Књижевно дело Расшка Пешровића*: зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1989, стр. 254.

Поред племена Баула, које га је привукло највише због своје уметности, Петровић се на свом путу сусрео са различитим етничким групама. Најживописнији и најречитији описи били су они који су се односили на Гуин, Маваре — Арапе, Нзема и Волоф. Прве је упознао путујући од Обале Слоноваче до данашње Буркине Фасо, док је друге у возу "претовареним најшаренијим црнцима" који се кретао ка Дакару. Залазећи дубље у унутрашњост континента, путописац је прошао кроз место Каури (Kaouara), где су му пажњу привукле женске припаднице народа Гуин подсећајући га на египатске статуе:

На сшази ка Банфори срешамо дуїє йоворке жена са калбасима на їлавама. Зелени свежи букеш лишћа найред и йозади, једина је њина одећа... Доња усна је йробушена; кроз њу је йровучен дуїи шшайић од слоноваче... Њине су лубање сасвим избријане: оне су йлашљиве, збуњене и дивље.

Али је све шо најмање шшо их чини савршено различишим од досадашњих црних жена. Ово је йошйуно једна друга раса. Високе, ашлешске, широких рамена и рашничких руку, жене имају враш као шамни сшуб, а цела лубања је необично куйасша као у егийашских сшашуа. Кажу да йри йорођајима жене нарочишо йодешавају деци овакав облик шемена... То су йрави егийашски мрамори који су се рашешали овом сшазом. (стр. 141)

Са Арапима који насељавају север и североисток афричког континента, Петровић се сусрео у возу. Оставио је виђење њихових физичких карактеристика и начина одевања:

Међ црнима има йравих Мавара, уских шамних носева и усана, коса које йадају на рамена и исйосничких ликова окружених брадама. Они су отрнуши у йлаве отршаче, на начин како се йредсшавља да су се отршали айосшоли; њина боса сшойала су обувена у онакве сандале, а руке су онако исшо уске и бескрвне. Свој врели и шамни йотлед они не дижу никако са земље... У сшвари, шо су марабуши; йошомци оних исших Мавара чија су величансшвена дела: Севиља и Гранада. (стр. 201)

Странице свог путописа је обогатио са још два значајна описа народа Нзема и Волоф, према којима је гајио сасвим различиту емоцију. Припаднике Нзема народа који су у Обали Слоноваче чинили једну од мањинских група, насељени углавном на североистоку те земље, Петровић је сматрао за најлепшу "расу" међу тамнопутима, која је — према његовом мишљењу — с правом носила име Аполона. За ове земљораднике који су живели у матријахалном друштву, Петровић је записао:

Сшановници су, као у крашке шоїе, драйирани у чешвршасше мараме од шанке индиїо машерије са љубичасшим шарама. Ове мараме дивних уїасиших, а ийак веселих боја, које шойло украшују њину мрку кожу, шако су лаке да њини меки набори сшално йраше йокреш и облик

шела. Занимљиво је видеши на колико начина црнац носи ову одећу; ако жели да је елетаншан он је обавија око себе као шоту; шреба ли му да има обе руке слободне, он је завије само око бедара; ако има да зайне, онда је сшави само око враша као ешарйу. Пошшо толошиња није срамошна, мноти је уойшше ни немају.

Расе које живе у овом крају смашране су с правом за најлейше расе свеша; једна од њих носи још од сшарине име Аполона. Тела су, и у своме склойу и своме покрешу, хармонична до савршенсшва; она су необично снажна, а исшовремено нежна и фина у линијама и сасшаву зілобова. Ниїде ни сала ни прешераних мишића; кожа у асишо бакрена, свешла и свилена. Ликови су симпашични, меки и насмешени; израз бадемасших влажних очију скоро болан.

У оваквом йејзажу оваква жена йредсшавља уисшину најдивнију жену каква се да замислиши. Ниједна бела жена не би била досшојна ове шежине и йашешичносши боја и свешлосши, ниједна не би моїла издржаши на својим блаїим белим раменима насилносш овакве йрироде. Овдашња шамна Ева је израз овдашње шамне йрироде... (стр. 45)

Сушту супротност овом опису представља Петровићево виђење Волоф народа, а посебно његових женских представника. Припадници ове етничке групе живе на просторима данашње Гамбије и Мауританије, док у Сенегалу чине већину становништва и имају водећу улогу у политичком и културном животу те земље. Већински су насељени у градовима, док је Петровић — на његову жалост — имао прилику да их боље упозна у Дакару:

У своме живошу нисам видео декорашивнију жену, али исшовремено ни несноснију и одврашнију од сенеталске жене Волов. Њену отромну тлаву увеличава још трдна йунђа од лажне црначке косе... Као у свих црнаца иначе, йлавим су оивичене очи, йревучене усне и осенчени образи. Без йресшанка тлође шшайић за чишћење зуба. Може чиниши било шша, товориши било шша, шшайић не йресшаје тлодаши... [На њој је] круйан злашан накиш шшо бљешши; ћилибарски ђердани и црни фешиши око йојаса, мишица, руку и ноту. На чланцима су колајне од сребра шешке йо килу и две. Џиновско йрсшење...

Не шреба их йоїледаши, дирнуши, чак ни йокушаши сликаши их, јер одмах йочиње бујица буњења, лайарања, исколачивања очима. Једини начин шада да их човек умири, јесше да йозове йрвої а црнца који зна две-шри речи француске, йа да ї а умоли да им каже да су: дивље, ружне и їлуйе. Три сшвари које их бацају у очајање. (стр. 203)

⁸ Сенка Ковач, Маска као знак: шајни језик зайадноафричке маске, Београд: Филозофски факултет, 1996, стр. 19.

У представљању Волоф жене, путописац се осврнуо на навику чишћења зуба дрвеним штапићем, која му је због њихових карактерних црта деловала још непривлачније и иритантније. Ову пак појаву уочио је и код представница других етничких група у Дакару, који је за њега због своје мултијезичности и вишенародности представљао "Вавилонску кулу". Посматрајући жене на улици, изашле ради обављања дневних послова, приметио је шароликост у начину одевања и фризури, док је на свакој незаобилазни детаљ био дрвени штапић: "Свака друкчије очешљана и свака друкчије одевена. Жене из португалских колонија, црнкиње зване Португалке; из енглеских, црнкиње зване Креолке; из Сенегала, Волов и Церере. Свима је заједничко само да своје зубе не престају зашиљавати дрвеним прутом" (стр. 15). Такође је уочио још једну заједничку црту тамнопутих пролазника на дакарским улицама. Шминка је како код женских, тако и мушких припадника различитих народа представљала императив и саставни део њиховог свакодневног живота. Сањар, авантуриста и уметник — какав је Петровић у бити и био — тражио је лепоту у легендама, там-таму, извајаним маскама, али ју је нашао и у смеху црнаца, игри деце и шминки. У свему је "проналазио уметност и онда када је тражио нешто друго", ⁹ па није био другачији случај ни код шминке "несносних" припадница народа Волоф, али и црнаца уопште:

Шминкају се најдивније, најнейримешније и најнежније што се да замислити. Шминка је код црнаца исто тако ойшта као и чистоћа. Мати ујутру шминка децу која још тузе, младић будећи се за лов шминка свот друга или брата. Лаким плавилом окружују и продужују очи, љубичастим тоновима сенче округлину образа, тако прозирно, да се више примећује кад ње нема, јер је лик без воћнога сјаја, но кад је ту. (стр. 21)

⁹ Жика Лазић, "У сусрет једном путопису. Растко Петровић: Африка", $Млада кул<math>\overline{w}$ ура, V/42–43 (9. фебруар 1956), 9.

I looked at two black children from up there all the time. Half-naked, they looked so cheerful, lovable and beautiful. They never yelled, cried or made a mess. Instead, they were busy with their own kinds of games, constantly rolling over and laughing joyfully, entertained by their own movements — just like puppies. Those children were entertained with their own bodies as if they were the most amusing toys. Never pouting or being shy, they were much more self-aware then our children. Looking at their carefree and radiant facial appearance and symmetrical and muscular bodies, one could not help but see them as tiny works of art. (p. 24)

FACES OF AFRICA: 'WE MOVED THROUGH THE JUNGLE AND CROSSED THE RAPIDS IN A PIROGUE. ALONG THE WAY, WE ENCOUNTERED SOME INCREDIBLY BEAUTIFUL PEOPLE OF COLOUR'

Rastko Petrović created landscape images in his travelogue as though he had 'painted them on canvas'.¹ The author's perception of the environment was influenced by feelings of excitement, uncertainty and, at times, even fear brought about by the discovery of the areas he had dreamt about since childhood. If we had to make a decision on what we thought this world-traveller was more impressed with — the land or its people — our answer would probably be in favour of: 'the black race — the beautiful black race — which . . . should be urgently protected, cured and preserved' (p. 198). In his periodical, Milan Bogdanović, a university professor and literary critic, pointed out that the man had a central place in Petrović's *Afrika*: 'Landscapes and the horizon have an important role; they significantly contribute to the author's excitement throughout the entire work. They are great, incredibly picturesque and artistic. Nonetheless, they are no more than a wonderful setting for the unusual people living there'.²

During his 4,000-kilometre-long journey through the African interior, Petrović encountered people belonging to various tribes. He had the opportunity to hear the language of the local Bambara people, meet the Kpelle and Abbé people, see the crocodiles of Uavatar, nudity of Banfora and cannibalism of

¹ M. Stanković, 'Rastko Petrović: *Afrika*, sa jednom putopisnom kartom od Aleksandra Deroka' [Rastko Petrović: *Africa*, with one Travel Map of Aleksandar Deroko], *Narodna prosveta* [Public Education], XII/27 (3 April 1930), 4.

² Milan Bogdanović, 'Rastko Petrović: Afrika' [Rastko Petrović: Africa], Srpski književni glasnik [Serbian Literary Gazette], XXXI/4 (16 October 1930), 286.

the Séguéla people, watch the tam-tam dance of the Djahova tribe, admire the Baoulé art, the beauty of the Apollonians, the tattoos of the Djere tribe and the musicality of the Bobo tribe, but also to meet the ugly Serer people and the unbearable Wolof women. In addition to basic personal items and objects necessary to survive in the jungle, he always carried his notepad, camera, watercolours, and even a revolver when facing local 'wild or tame tribes, fetishists, human-panthers, secret religious man-eaters, as well as bad-tempered colonial white people'.³ His arrival in Séguéla, a town in western Ivory Coast, which nowadays has a population of 45,000 people, frightened the locals, who hid in their little houses. The tribe inhabiting this area was famous for its fighting skills and for being one of the 'most colourful centres' so the author was surprised to see that their 'gates made of thick wood are always closed, which is rarely seen in other villages':

The Séguéla people, who are well-known archers, look savage and evil. Their eyes are set very high on the head. The Séguéla tribe still harbours ludicrous witches, fetishists, human-panthers, and man-eaters. It is located at the very edge of the jungle, in a valley amid high mountain cliffs. The dead silence of the wilderness surrounds it. On one side, toward the distant ocean, they are faced with the darkness of the scary jungle and, on the other side, there is the immediate darkness of the equally scary Liberian mountains — deadly, impenetrable wilderness is everywhere... (p. 77)

Petrović wrote the following on the inhabitants of Diawala, ⁴ another village:

The blacksmiths of Diawala are well known in the neighbouring area. They look for metal themselves, melt it in the ground and forge swords, fetishes, hearths, and jewellery. They form a kind of caste with secret rites and are considered great fetishists and tabooists. As such, they are the only ones allowed to castrate girls ready for marriage. (p. 130)

These almost surreal descriptions of magic, cannibalism and natives' blind belief in fetishes, totems, and idols can be encountered throughout this work. Due to the descriptions themselves, as well as the author's inconsistency in the use of geographic and ethnological terms (like when he used toponyms to refer to certain tribes, even though the tribes usually lived in a much wider area), and the inability to determine his exact route through Africa (which sometimes did not make sense), some critics claim that this travelogue cannot exactly be viewed as documentary prose but rather a work of fiction. Geca Kon, the publisher of

³ Zlatko Tomičić, 'U crnom raju: Rastko Petrović kao putopisac' [In the Black Paradise: Rastko Petrović as a Travel Writer?], *Književna tribina* [Literary Tribune], 3 (27 May 1959), 3.

⁴ Petrović used the term 'Đavala', so he most probably referred to Diawala, a place located on the north of the Ivory Coast, close to the modern border with Burkina Faso.

this travelogue, went so far as to express his doubts on whether Petrović had even been to Africa at all, claiming that the manuscript was non-standard and largely displaced from the general outline of the Serbian cultural life of the time.⁵

Although there were others who shared the opinion of the best-known Belgrade publisher,⁶ there is no doubt that Petrović truly visited Africa, and the reader can 'see that this work is about real countries, landscapes and people', complemented with a personal tone — an artistic and subjective sense of reality.⁷ The subjective tone can be seen in the portrayal of his dark-skinned fellow-travellers in a pirogue, whose laughter he viewed as an 'unconstrained emanation of the inner child':

At one point, I turned around to take a picture of them, making them burst into laughter, which happens with black people every time something raises their interest or makes them happy or excited. This time, their laughter was contained only by the attention they had to pay to maintaining control over the boat. No one could ever imagine that those people, who laugh all the time, actually lead quite turbulent lives, due to all the unpredictable and dangerous situations they encounter everywhere. There is nothing forced, hollow or derisive in the way they laugh. Their laughter is rather sincere and spontaneous, coming straight from the bottom of their hearts — an unconstrained emanation of the inner child. (p. 48)

Having given up the mask of a 'white invader' many travel writers put on in Africa at the time, Petrović noted his observations on the black man in a warm and intimate manner. In addition to seeing every person as an individual, he also noticed social, cultural, economic and other differences between the tribes of Western Africa, adding information on their physical characteristics, clothing styles, customs and different aspects of everyday life. Attracted by the Baoulé masks and fascinated by their art, in his work, the author paid the most attention to this tribe, which is the most significant and numerous ethnic group in the Ivory Coast. However, this was not due to how big and important the tribe was but because of their art, since he

In a letter to Milan Rakić, dating from 4 February 1930, Petrović wrote: 'Africa, my travelogue, is definitely in the process of being printed. Geca Kon secretly told Mr Slobodan [Jovanović] he didn't believe I had truly been to Africa'. See: Pavle Milenković, 'Etnološki romantizam Rastka Petrovića' Rastko Petrović's Ethnological Romanticism], Sociologija: časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju [Sociology: a Journal for Sociology, Social Psychology and Social Anthropology], LII/1 (March 2010), 64.

⁶ Miodrag Pešić, a writer and a translator of Jesenjin's poetry into Serbian, also claimed that Petrović had not really been to Africa but that the book was rather one of his 'exhibitionist undertakings', see: Miodrag M. Pešić, *Savremeni pisci* [Modern Writers], Belgrade: Knjižara Koste Mihailovića, 1940, pp. 103–104.

⁷ Milan Radulović, 'Putopisi Rastka Petrovića u svetlosti srpske ekspanzionističke proze' [Rastko Petrović's Travelogues in the Light of the Serbian Expansionist Prose], *Književno delo Rastka Petrovića: zbornik radova* [Proceedings: Literary Works of Rastko Petrović], Belgrade: Institut za književnost i umetnost, 1989, p. 254.

claimed that, out of all the tribes, the Baoulé felt the 'peace and harmony of artistic expression' the most, which approximated their artwork to Ancient Greek sculptures.

[Baoulé] is the famous tribe everyone refers to when talking about black African art. This tribe makes the greatest number of masks, using dark, heavy wood...

In all other aspects, the Baoulé people are facing a decline. Their unusually beautiful bodies have such intricate muscular form and structure that they resemble filigree works of art. No other people are as calm, pleasant and carefree. There are almost no signs they were once man-eaters. (p. 63)

In addition to the Baoulé people, who he liked the most due to their art, Petrović encountered many other ethnic groups along the way. The most vivid and detailed descriptions are related to the Guin people, the Moors (Arabs) and the Nzema and Wolof people. He met the Guin people while travelling from the Ivory Coast to modern Burkina Faso, whereas he encountered the Arabs on a train 'packed with the most diverse black people', travelling to Dakar. As he travelled deeper into the African interior, the author passed through a place called Kaouara, where his attention was drawn to the Guin women, who reminded him of Egyptian statues:

On the way to Banfora, we encountered long processions of women carrying calabashes on their heads. Fresh, green leaf-bouquets covering both sides of their bodies were their only clothes. Their bottom lips were pierced with long ivory sticks and their heads were completely shaved. Those women were timid, insecure and wild.

But it is not uncommon for black women to display all those traits. However, the Kauri women's bodily features were what made them look as if they belonged to a completely different race. They were tall, athletic and wide-shouldered and had warrior-like arms and necks that looked like dark pillars. Those women had unusually pointy skulls, the shape of which was probably purposely formed upon labour. I felt as if the Egyptian marble statues had come to life and walked past me. (p. 141)

Petrović saw some Arabs inhabiting the northern and north-eastern part of Africa on a train. He described their physical features and ways of clothing:

Some of the black people are actually the Moors. Their lips and noses are narrow and dark, and they have shoulder-length hair. Their beard-framed faces appear ascetic. Those people wear blue robes, in the same way the apostles are believed to have worn them, paired with the same type of sandals. Their arms are also equally as thin and bloodless. Their dark, fiery eyes are constantly pinned to the

floor. Actually, those people are marabouts — the descendants of the very Moors who built Seville and Granada. (p. 201)

He included two other significant descriptions: those of the Nzema and Wolof people, who he had completely opposing opinions of. To him, the Nzema people, who were a minority in the Ivory Coast, inhabiting mainly the north-eastern parts of the country, were the most beautiful dark-skinned people. In his opinion, they were rightfully named after Apollo. These people grew plants and lived in a matriarchy. Petrović wrote the following about them:

The local inhabitants wear draped square garments, resembling short togas. They are made of thin indigo material with a purple pattern. Their wonderful, dim, yet cheerful colours complement the dark skin of the people. The garments are so light that their soft layers constantly follow the shape and motions of the body. Black people wear them in various ways: if they want to look elegant, they wrap them around themselves like togas, but if they need both of their hands free, they just wrap them around the waist. If they have to work hard, they just use them as scarves. However, since nudity is not considered embarrassing, many people simply don't wear any clothes.

Various races of people inhabiting these areas are rightfully considered to be among the most beautiful in the whole world. One of them was named after Apollo back in ancient times. Black people have perfectly harmonious body shapes and movements. Their joints and the entire body structure are unusually strong and delicate at the same time. There is no excess body fat or muscle. Their dim copper skin is light and silky. Those people look sweet and friendly due to soft facial features and almond eyes, which almost give out a painful expression.

Considering the environment their women live in, they truly are the most wonderful women imaginable. No white woman could ever handle the intensity and pathos of the light and colours nor carry the weight of this kind of nature on her gentle, white shoulders. The dark-skinned Eve of this place is the embodiment of the dark nature surrounding her... (p. 45)

However, the author's impression of the Wolof people, and particularly their women, was completely opposite. The members of this ethnic group live on the territory of modern Gambia and Mauritania and are the most numerous inhabitants of Senegal, with a leading role in political and cultural life of the country.⁸ They mainly live in towns. To his misfortune, Petrović got to know them better in Dakar:

⁸ Senka Kovač, *Maska kao znak: tajni jezik zapadnoafričke maske* [Mask as a Sign: the Secret Language of the West African Mask], Belgrade: Filozofski fakultet, 1996, p. 19.

Never in my entire life have I seen such profusely adorned and yet utterly appalling women like the ones belonging to the Wolof tribe of Senegal. Their enormous heads look even bigger due to horrible fake negro hair buns. Just like other black people, they wear blue eyeshadow, colour their lips and use blush for their cheeks. They constantly chew their teeth-cleaning sticks. No matter what they do, they never stop chewing the sticks, even when speaking. [They wear] huge gold sparkling items of jewellery, amber necklaces and black fetishes around the waist, upper arms, forearms and legs, silver anklets weighing a kilo or two and some gigantic rings.

One should not even look at them, let alone dare to touch or photograph them. Otherwise, they will unleash a torrent of complaints, cusses and angry stares. The only way to calm them down is to ask the nearest black man who speaks some French to tell them that they are ugly, stupid and savage. Such offences would make them miserable. (p. 203)

While describing the Wolof women, the author mentioned their habit of cleaning their teeth with a wooden stick, which seemed even more appalling and irritating considering their nasty character traits. He noticed that some other ethnic groups in Dakar also had this habit. Petrović referred to Dakar as the Tower of Babel due to its multiethnicity and multilingualism. While looking at the women doing their daily chores in the streets, he couldn't help but notice the diversity of the ways they dressed and did their hair. Nonetheless, the wooden stick was always there. 'The women wear all kinds of different clothes and hairstyles. The black women from Portuguese colonies are called the Portuguese women; the ones from British colonies are the Creole women; the ones from Senegal are the Wolof and Serer women. They all have just one thing in common — pointing their teeth with a wooden stick' (p. 15). He also noticed another common trait of the dark-skinned people he saw in the streets of Dakar. Makeup was a constituent part of their everyday lives, and both men and women always used it. Since Petrović was a dreamer, adventurist and artist, he was always on the lookout for beauty, which he encountered in legends, the tam-tam music and dance, sculpted masks but also in the laughter of black people, child's play and makeup. He 'found art everywhere, even when he looked for something else', 9 so that's exactly what happened in the case of the 'unbearable' Wolof women's makeup, as well as that of other black people:

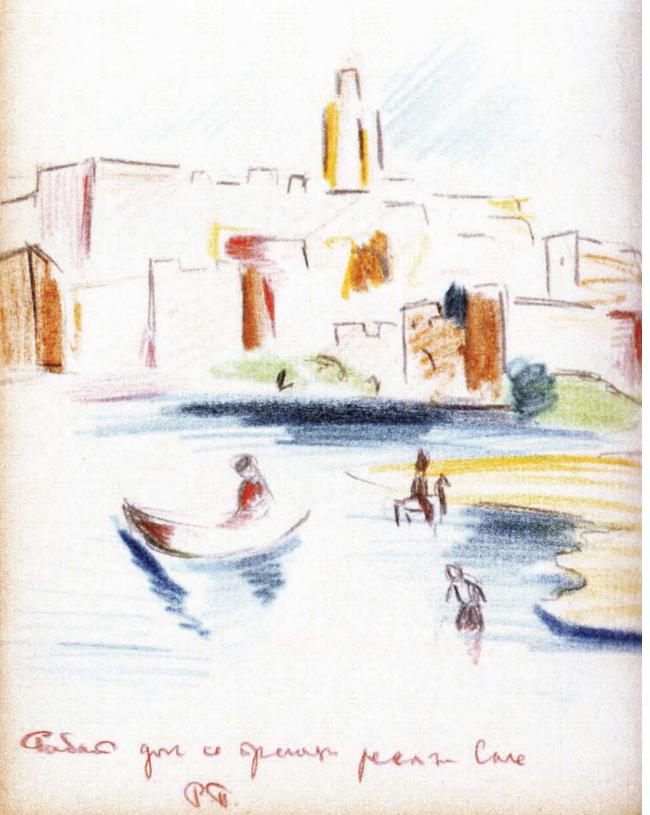
They wear the most amazing makeup, as light and inconspicuous as you can imagine. Black people consider makeup a part of their personal hygiene. In the morning, mothers put makeup on toddlers. Young men do their brothers' and friends' makeup before they go hunting. They circle their eyes with blue eye shadow, making them look bigger, and use a purple blush for the cheeks. However, the blush is so translucent that they look more natural with its fruity shimmer than without it. (p. 21)

⁹ Žika Lazić, 'U susret jednom putopisu. Rastko Petrović: Afrika' [Encountering a Travelogue. Rastko Petrović: Africa], *Mlada kultura* [Young Culture], V/42–43 (9 February 1956), 9.

Расткове илустрације са пута по Африци: ловац на хипопотаме на Горњој Волти (извор: НБС)

Rastko's illustrations from the trip to Africa: a hippo hunter in Upper Volta (source: NLS)

Расткове илустрације са пута по Африци: Рабат (извор: НБС)

Rastko's illustrations from the trip to Africa: Rabat (source: NLS)

Месшо је сад само означено са неколико каменова и са црном йлочом на којој се још увек чува отањ. Ако се отањ утаси доћи ће крај свеша, и црнци су зашо бежећи одашле осшавили једну бедну йородицу која се наследно сшара о йламену. Гундјуру је месшо фашалносши. Њетово се име више не сме изтовориши. По цену живоша ниједан црнац неће рећи како се звао шај трад. Зову та: она варош, онај отањ, она рушевина; зову та Дутуба, што значи велики трад, али једино се још белац усуђује йод широким небом и на обали Сенетала, изтовориши њетово йраво име: Гундјуру! (стр. 197)

ОБИЧАЈИ И СУЈЕВЕРЈЕ: "СВЕ ЈЕ МИСТЕРИЈА И СВЕ ЈЕ ИЛОГИЗАМ У ЦРНЦУ"

Скоро две деценије пре Петровићеве дипломатске мисије у Паризу, у престоници ове светске колонијалне силе, сликари Морис Вламенк, Андре Дерен и Анри Матис изложили су јавности маске и дуборезе из Африке; Пикасо своја дела у којима је све више била изражена наклоност према афричкој уметности; док је 1919. светлост дана угледала и чувена књига режисера Анрија Жоржа Клузоа и колекционара уметнинама Андреа Левела Црначка умешносш и умешносш Океаније (L'art nègre et l'art océanien).¹ У граду светлости је негрофилство било у замаху. Са њим је Петровић најчешће долазио у додир у париским клубовима. Колико год да је интересовање за афричку уметност и "црни континент" уопште представљало део моде, "којој је тадашња, надреалистичка интелектуална аристократија подлегла, дивећи се афричким фетишима", исто се не би могло рећи и за нашег путописца, чије је негрофилство представљало резултат "личне интелектуалне еволуције и сазревања". Другим речима, подстакнут словенским митовима о којима је маштао и фолклором сопствене земље,² црначкој музици, уметности, па и веровањима није прилазио зато што су били актуелни, већ тражећи у њима "најстарије

¹ Владимир Гвозден, "Дискурс моћи у *Африци* Растка Петровића", *Злашна їреда: лисш за књижевносш, умешносш, кулшуру и мишљење,* X/107 (септембар 2010), 38.

² Поред *Бурлеске Госйодина Перуна Боїа Грома*, неспорно најзначајнијег дела у којем се Петровић дотакао историје и митологије старих Словена, в. још неке од његових радова на ту тему: "Једна теорија о пореклу Словена", *Проїрес*, I/127 (21. октобар 1920), стр. 2–4; "Уметност код првих Словена. По црквама, избама и колибама стварала се једна нова уметност. Први почеци песништва код Јужних Словена", *Време*, IV/751 (22. јануар 1924), стр. 5; "Словенска уметност на католичкоме западу. На прелому паганске и хришћанске културе", *Време*, IV/785 (25. фебруар 1924), стр. 3; "Позитиван и мистичан живот нашег народа. Породични обичаји, средњи век, игре Русаља, пророк из Крајине", *Време*, IV/852 (4. мај 1924), стр. 3. и др.

историјске облике уметничке манифестације".³ Тако је у фетишизму и анимизму афричких племена налазио — између осталог — запањујуће аналогије са старословенском историјом и "њеним магијама, идолима и влахувама".⁴

Веровање у загробни живот је одлика словенске, али и многих других митологија. Једна од Петровићевих првих забелешки о обичајима локалног становништва се односила на личне предмете покојника, које су блиске особе остављале на његовом гробу. "Пирога наставља брзаком до Монге... Крај села нешто што треба да је гробље. На гробовима људи празне флаше од џина, на гробовима жена ноћни судови — симболи њиног спола, и оно без чега не могу ни на другоме свету" (стр. 48). Оставио нам је још детаљнији приказ свадбе у једном урођеничком селу. Петровић је испратио све свадбене обичаје, који су укључивали долазак младожење по младу, "продају" младе, даривање сватова и музике, али и жртвовање кокоши. Још више је на њега оставила утисак сексуална слобода код црнаца која се доста разликовала у односу на белце; у свадбеној ноћи там-тама свако је могао ступити у сексуалне односе са сваким без икакве осуде. Сувишно је рећи да је Петровић остао фасциниран тим "предцивилизацијским сексуалним слободама". 5 Записао је о том догађају:

Из далека долазе лаїано свешиљке. То је младожења са шам-шамом и друговима. Чим сшитне йомеша се у гомилу. Тражим очима који би међ њима могао биши младожења. Предсшављају ми једног ружнога сшарца који је необично йочасшвован мојим учешћем на свадби. То младожења!

Найушшамо ширину и йрелазимо сви у шазбинско дворишше... Изводе младу. Она је омања, йуна, али сшасиша и симйашична девојка. Месшо лишћа има на себи крашку сукњицу од ниски кориа који звече. Там-шам седа на земљу, крај младожењинота шасша... Малойређашње итрачице су у йолукруту йред њима, сасвим блиско, толе и свешле од уља.

Појављују се сестре младине носећи на главама калбасе туне кориа. Учесници су задивљени толиким токлонима: младожења, који је од оца већ откутио девојку за шест боца цина, ево и невести трави дар шкољкицама, за више од тедесет франака... За даровима младожењиним стутају без ритма у круг и таст, и сам младожења... Ево се отет тојављује млада из колибе. Сада је носе на раменима две трве жене младожењине. Све три су необично узбуђене.

³ Миленковић, "Етнолошки романтизам Растка Петровића", 60.

⁴ Чановић, "Поетска визија Африке Растка Петровића", 70.

⁵ Milutinović, "Oh, to be a European!", p. 186.

Почиње йраво весеље...

Ево шасш, младожења и другарице, шаљу младу да игра преда мном, само за мене и сасвим уз мене. Ја је дарујем са пеш франака, што изазива френезију одушевљења. Затим ево там-там, лупа пред самим мојим ногама, музиканти ми додирују колена својим прашњавим главама и добијају нових пет франака. Ево младожења, доноси ми белу кокош, и таст, једно кокошије јаје. Трећих пет франака, које они неће да приме.

И весеље се насшавља исшом захукшалошћу, исшим луйањем шам-шама, исшим ришмичним шрешењем свих свашова... Требаће им још шри-чешири саша итре док младићи осеше да су мужеви, да је фешиш овладао њима, њиним девојкама и њиним женама; а шада ће брзо жршвоваши кокош, йотасиши и йоследње свешиљке и измешаши се йо земљи овот крашкот дворишша, између жишница, колиба и зидова. Било који човек биће са било којом женом. Нема йрељубе, нема љубоморе, ни срџбе, све шшо се буде дотодило ове ноћи биће у срцу фешиша. То је свадбена ноћ шам-шама, и нико у њој не сме ни да дели, ни да бира, а шешко оном ко би о њој судио. (стр. 145—148)

Колико је мистицизам владао животима локалних становника у Африци, Петровић нам указује и на другим местима у свом делу. Мистицизам је представљао основу њихове душевности; све је било и све се спроводило у служби нечег "мистичног" и "вишег". Чак и људождерство међу канибалским племенима није представљало начин исхране само по себи, већ нешто што је "фетишерско и обичајно" (стр. 208). Међу староседеоцима било је укорењено веровање да је и оплођење жене било део магије. У случају да брачни пар није могао да има деце, прибегавао је начинима који би се у Европи сматрали изузетно неконвенционалним. Тада би супруг потражио здравог и снажног младића из свог села који би могао да "ноћи са његовом женом". Ни у овом чину, баш као и у свадбеној ноћи там-тама, путописац је приметио да међу супружницима није било места љубомори, као и да "никоме неће пасти на памет да дете није правога мужа", па чак ни самом том младићу: "Дете је директан продужетак онога који је све те ритове (ритуале) извршио; мужа који је потражио младића, не младића који је послужио мужу. Оплођење је дело мађије, а физички сусрет је један од услова да се мађија збуде" (стр. 147). Петровић је такође навео пример колико је мистицизам био тесно повезан и са тетоважама, које су биле незаобилазни детаљ на црначкој кожи:

Како се само за свако ново сазнање мисшерија добија и йо једна нова шашуажа, шо ова не йредсшавља никако декорацију на шелу, већ йоложај црнца у царсшву мађије и йлеменскої живоша. Код црнаца йосшоји чишава хијерархија сазнања мисшерија. Ташуаже су само њини сйољни знаци. Једна је шашуажа да сме ићи са женама, друга да зна мисао воћа, шрећа да има моћ савладаши воду иша. (стр. 83)

Слепо веровање у натприродне силе које су изнад њих самих било је испреплитано и са фетишизмом. Локални становници Африке обожавали су предмете-фетише, за које су веровали да поседују натприродне моћи. Најчешће су предмети тог њиховог обожавања били дрвеће, камење, маске и статуе. Фетиши су се делили на опште, који су могли да припадају једној заједници — групи крвних сродника или истом племену, као и на личне, који су штитили појединца од сваког зла. Поред предмета за наношење зла који су коришћени у ритуалима црне магије и различитих тотема, као варијанте фетиша појављивале су се и различите амајлије за које се веровало да штите или доносе срећу оном ко их носи. Петровић је приметио да су се из тог разлога црнци тешко одвајали од свог накита, који су бели туристи, харајући Африком, желели да откупе. Продајом би се на неки начин одрекли и једног дела своје личности. Путописац је још забележио:

На свакоме [црнцу] је йо неколико килоїрама фешиша (амајлија) обешених о црне кожне їајшане. Има их на сшошине. То су разни камичци, зайиси, и роїови зашивени у кожу... Досша да један црнац йосшане муслиман йа да носи десеш йуша више фешиша од било коїа фешишисше. Највећи број фешиша је йрошив ошшроїа оружја, йрошиву куршума, вешшица, авеши; йрошив заразних болесши; нарочишо венеричних. Њино веровање у фешише савршено је слейо. Десеш йуша йонуди црнац нейоверљивом белцу који не верује у моћ фешиша йрошиву убода да йокуша йробосши његову руку. Треба знаши да чак и да буде йосечен, нишша шо њега не би разуверило, јер би смашрао да белац само има много јачи фешиш, или да се он о свој огрешио. (стр. 202)

Иако се горе наведена разматрања односе на становнике Африке у глобалу, Петровић је – кога је на тај континент "гурао нагон Перуновљевих чада, да угледа земљу праисконског паганства, земљу фетиша и уметничких чуда" – запазио и поједине разлике у обичајима племена са којима се сусретао. Тотемизам је било једно од најраспрострањенијих религиозних веровања међу локалним живљем, па стога не чуди што се осврнуо и на ову појаву у свом путопису. Присутно је било веровање да једна група сродника или цело племе воде порекло од одређених врста животиња или биљака-тотема. Петровић је уочио да народи у јужним деловима Малија обожавају једну посебну врсту воћа, док припадници племена Бобо веома воле рибу по називу тонгуавана. Како је тотемизам био испреплетан са култом предака, распро-

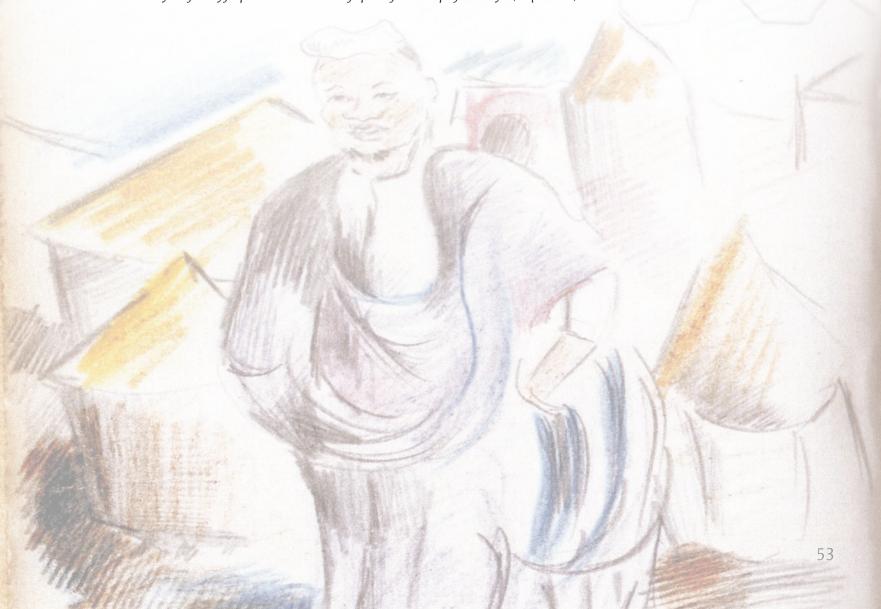
⁶ Ковач, нав. дело, стр. 24.

⁷ М. Световски, "Први Београђанин у срцу Африке. Африка Растка Петровића", Недељне илусшрације, VI/21 (18. мај 1930), 5.

⁸ Ковач, нав. дело, стр. 24-25.

страњено је било веровање у пресељење душа умрлих у тотем, па је самим тим строго био забрањен лов тотемских животиња:

Она [риба] је за њета симбол васкрснућа и затробно сшанишше духова свих йомрлих йредака. Та риба је родишељ йлемена и њетова сната. Убиши Тонтуавану је највећи трех који се да замислиши. Ако се сазна да је било који члан, било кот суседнот йлемена, и случајно, убио овакву рибу, йлеме Бобо му објављује раш као свом најкрвнијем нейријашељу. (стр. 158)

The place is now marked only by a few stones and a black plate on which fire is still kept burning. Black people believe that the world will end if the fire is extinguished. Therefore, as they ran away from that place, they left an unfortunate family behind to take care of the flame in the future. Gundjuru is a doomed place. Its name must never be pronounced. No black person would ever say it, even if it cost them their own life. They refer to it as the town, the fire or the ruin. They also call it Duguba, meaning the big city. Only white people still dare to say its real name — Gundjuru! (p. 197)

CUSTOMS AND SUPERSTITION: 'BLACK PEOPLE FIND EVERYTHING MYSTERIOUS, AND NOTHING MAKES SENSE TO THEM'

Almost two decades before Petrović went on his diplomatic mission to Paris, the painters Maurice de Vlaminck, André Derain and Henri Matisse made an exhibition of African wood carvings in the capital of the French colonial empire. At the time, Picasso also presented his works revealing an affinity toward African art. In addition, *L'art nègre et l'art océanien* (Negro art and Oceanian art), a famous book by Henri-Georges Clouzot, a director, and André Level, an art collector, saw the light of day in 1919.¹ Negrophilia was on the rise in the City of Light, and Petrović had an opportunity to become familiar with it in the clubs of Paris. Regardless of the fact that an interest in African art and the Dark Continent was a part of a trend of 'admiring African fetishists, which the surrealist intellectual aristocracy of the time had succumbed to', the same cannot be said for our travel writer whose negrophilia was the result of 'personal intellectual evolution and maturation'. In other words, he was not interested in African music, art, and mythology because that was a fashionable thing to do but rather because he was trying to become familiar with the 'earliest art manifestations throughout history', inspired by Slavic myths²

¹ Vladimir Gvozden, "Diskurs moći u Africi Rastka Petrovića" [Discourse of Power in Africa by Rastko Petrović], Zlatna greda: list za književnost, umetnost, kulturu i mišljenje [The Golden Beam: a Journal for Literature, Art, Culture and Through], X/107 (September 2010), 38.

In addition to *Burleska gospodina Peruna Boga Groma*, which is undoubtedly the most important work by Petrović, in which he dealt with the history and mythology of the early Slavs, see some of his other works on the subject: "Jedna teorija o poreklu Slovena" [A Theory on the Origin of Slavs], *Progres* [The Progress], I/127 (21 October 1920), p. 2–4; "Umetnost kod prvih Slovena. Po crkvama, izbama i kolibama stvarala se jedna nova umetnost. Prvi počeci pesništva kod Južnih Slovena" [Art in Early Slavs. A New Form of Art was Born in Churches, Cellars, and Huts. The Birth of Poetry in South Slavs], *Vreme* [The Time], IV/751 (22 January 1924), p. 5; "Slovenska umetnost na katoličkome zapadu. Na prelomu paganske i hrišćanske kulture" [Slavic art in the Catholic West. On the transition from paganism to the Christian culture], *Vreme* [Time], IV/852 (4 May 1924), p. 3.

he was so fond of and the folklore of his own country.³ As a result, he managed to discover astounding analogies between the fetishism and animism of African tribes and the ancient Slavic history with its 'magic, idols and fairies'.⁴

Just like many mythologies throughout the world, Slavic mythology is characterised by a belief in the afterlife. One of Petrović's first notes on the customs encountered in Africa was about the personal items of the deceased that their close people left on their graves. 'The pirogue continued making its way down the stream towards Monga. At the end of the village, we stumbled upon a graveyard. On top of men's graves, there were empty gin bottles, whereas women's graves were covered with chamber pots — the respective symbols of the two sexes. Those were the items they apparently couldn't do without, even in the afterlife' (p. 48). Petrović left an even more detailed description of a wedding in a native village. He watched all the wedding customs, including the groom's arrival, 'sale' of the bride, gift-giving to the wedding guests and musicians and sacrificing a chicken. He was impressed by the sexual liberties of the black people, in which they vastly differed from the white people — on the wedding night of the tam-tam, everyone could have sexual intercourse with anyone else without any judgement. There's no doubt that Petrović was astounded by those 'pre-civilization sexual liberties'. He wrote the following on that occasion:

About fifty girls and young women danced in perfect darkness waiting for the groom to pick up the bride.

Suddenly, some people appeared in the distance, carrying torches. It was the groom, along with a tam-tam drummer and some friends. As soon as they arrived, they mingled with the crowd. I was looking at them trying to figure out who the groom was out of all those people. They presented me with an ugly old man who was particularly honoured by my presence. He was the groom!

We left the open space and proceeded into the yard of the bride's family. The bride came out. She was short and plump but still quite cute and shapely. Instead of leaves, she wore a short skirt made of lined up rattling coris. The tam-tam drummer sat on the floor by the groom's father-in-law. The dancing girls formed a semi-circle right in front of them. They were naked and covered with oil.

The bride's sisters showed up, carrying coris-filled calabashes on their heads. The people present were amazed by all the presents. The groom, who had already bought the girl from her father for six bottles of gin, gave a gift made of fifty franks' worth of shells to the bride. After the groom handed over his gift, the crowd, including the father-in-law and the groom himself, started moving in a circular

³ Milenković, "Etnološki romantizam Rastka Petrovića" [Rastko Petrović's Ethnological Romanticism, 60.

⁴ Čanović, "Poetska vizija Afrike Rastka Petrovića" [The Poetic Vision of Africa by Rastko Petrović], 70.

⁵ Zoran Milutinović, 'Oh, to be a European! What Rastko Petrović Learnt in Africa', Wendy Bracewell – Alex Drace-Frances (ed.), *Under Eastern Eyes: A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe*, Budapest/New York: CEU Press, 2008, p. 270.

motion without rhythm. The bride appeared once again. This time, the two other wives of the groom carried her on their shoulders. All three of them looked surprisingly excited.

A true celebration ensued.

The groom and the bride's father and friends encouraged her to dance in front of me, just for me, and quite close to me. I gifted her with five franks, which was met with great approval. Then, the drummer played the tam-tam right before my feet. The musicians touched my knees with their dusty heads and I gave them another 5 franks. The groom then showed up carrying a white chicken for me, and his father-in-law gave me a chicken egg. I offered them another five franks, but they refused.

The celebration went on at the same pace. The guests kept dancing to the tam-tam beat. It took three or four more hours of dancing for the young men to feel ready to be husbands as a result of everyone being completely consumed by the fetish. Then, they moved on to sacrifice a chicken, put out the remaining torches and scatter all over the small yard, among granaries, huts, and walls. Every man could be with any of the women. Adultery, jealousy, and anger did not exist that night. Whatever happened was attributed to the fetish. During the wedding nights in the tam-tam beat, no one was allowed to be selfish or picky, let alone judgemental. (pp. 145–148)

Petrović was also able to illustrate the influence of mysticism on the lives of the African native population in other parts of his travelogue. Mysticism was the foundation of their spirituality; everything they did was for a mystical or supreme cause. Even the tribes which engaged in man-eating practices didn't do so for the sake of dietary preferences. Cannibalism was rather a 'fetishist ritual' (p. 208). The natives believed that getting pregnant was also an act of magic. If a married couple was unable to have children, they would take certain measures that would be considered rather unconventional in Europe. Namely, the husband would seek the aid of a strong and healthy young man from his village, asking him to 'spend the night with his wife'. In those circumstances, there was no room for jealousy, just like there was no room for jealousy during the wedding night of the tam-tam beat. If the woman got pregnant, 'no one would believe the child didn't belong to the real husband', not even the young man who would have actually impregnated her. As Petrović noted: 'A child is a direct descendant of the person who goes through all the rituals — the husband who seeks the aid of the young man and not the man who helps the husband. Fertilisation occurs due to magic, and physical encounter is one of the preconditions for the magic to occur' (p. 147). Petrović also illustrated the tight connection between mysticism and tattoos, which were an inevitable part of the natives' look:

Each new mystery revelation is rewarded with a new tattoo. Tattoos are, therefore, not mere body

decorations, but they reflect the position of the person within the world of magic and tribal life. Black people have a complex hierarchy of mystery revelations, and tattoos are their external marks. A tattoo can mean that someone can be with women, that they are familiar with the fruit spirit, that they can overpower water and so on. (p. 83)

A blind belief in supernatural powers determining human lives was intertwined with fetishism. The natives of Africa worshipped objects (fetishes) they believed had supernatural powers. Most often, those objects included trees, rocks, masks and statues. The fetishes were divided into the common ones, which belonged to an entire community (a group of blood relatives or a tribe), and the personal ones, which served to protect individuals from all evil.⁶ In addition to objects which served to inflict harm in black magic rituals, and different kinds of totems, some fetishes were also in the form of various amulets that were supposed to protect the person wearing them. Petrović realised that was the reason the black people had a hard time letting go of their jewellery, which the white tourists ravaging Africa wanted to buy from them. Selling the jewellery would require renouncing a part of their personality. The author also noted the following:

Every [black] person wears fetishes (amulets) weighing a few kilos total. They are strapped on black leather bands. Every person has hundreds of fetishes, such as rocks, inscriptions, and leather-bound horns. Muslim black people carry ten times more fetishes than other black people. The majority of them serve as protection against sharp weapons, bullets, witches, ghosts and infectious diseases (particularly the sexually transmitted ones). Their belief in the power of fetishes is absolute. Many a time has a black person offered a white person who didn't believe in the power of fetishes to try and stab their hand. But even if they got hurt, they wouldn't stop believing in their fetish: they would simply think that the white person had a stronger one, or that they had done their fetish wrong. (p. 202)

Although the listed observations were applicable to the African population in general, Petrović, also noticed certain differences between the customs of various tribes he encountered upon wandering Africa, 'instigated by Perun's children to seek the land of ancient paganism, fetishism and artistic wonders'. Totemism was one of the most widespread religious beliefs among the local population, so it's no wonder Petrović wrote about it in his travelogue. The natives believed that either a group of relatives or entire

⁶ Kovač, ibid. p. 24.

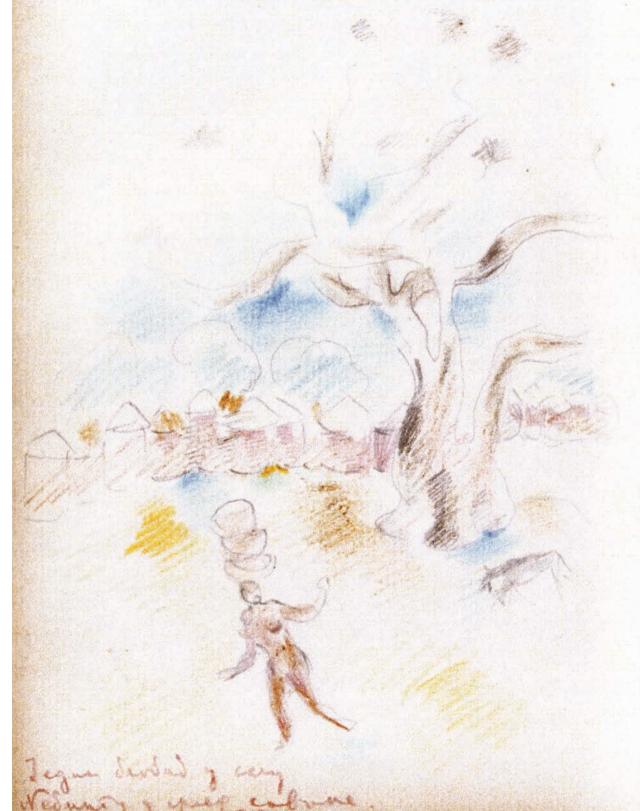
⁷ M. Svetovski, "Prvi Beograđanin u srcu Afrika Rastka Petrovića" [The First Person from Belgrade in the Heart of Africa. *Africa* by Rastko Petrović], *Nedeljne ilustracije* [Weekly Illustrations], VI/21 (18 May 1930), 5.

tribes originated from certain plant or animal totems.⁸ Petrović noticed that the people of southern parts of Mali worshipped a special type of fruit, whereas the Bobo tribe worshipped a fish species called tonguavanna. Since totemism was related to the ancestral cult, there was a widespread belief that the souls of the deceased inhabited a totem, so hunting animal totems was strictly forbidden.

To the Bobo people, Tonguavanna fish symbolise resurrection. They believe that their late ancestors' souls reside in the bodies of those fish, which are considered to be the tribe originators and sources of strength. In their world, killing a Tonguavanna is the greatest crime imaginable. If a member of the neighbouring tribe kills one of those fish, even by accident, the Bobo will declare war on the whole tribe and treat it like their worst enemy. (p. 158)

⁸ Kovač, ibid. pp. 24–25.

Расткове илустрације са пута по Африци: један баобаб у селу усред саване (извор: НБС)

Rastko's illustrations from the trip to Africa: a baobab in a village in the middle of the savannah (source: NLS)

Са пута по Африци: Расткова фотографија там-тама (извор: САНУ)

From the trip to Africa: Rastko's photo of the tam-tam dance (source: SASA)

Како су црни у сшвари врло лаїани у осшваривању својих чулних уживања, која су онда виоленшна, а како је ова иїра йуш ка осшваривању, иїрачи, и ако би шребало да су већ заморени, нису имали никакве намере да скоро йрекидају. Све оно шшо су они сад сшекли као чулну ексшазу, иїрајући, йройало би чим би йошли да се одморе. Зашо ће они иїраши Гомбу можда до йоноћи, када ће осешиши да у њима бије крв силних љубавника и да нишша више шу крв не може заусшавиши до сједињење са йриродом. Било је досша йоїледаши на младиће йа видеши чиме ће се завршиши ноћ велике Монїе. (стр. 50)

МУЗИКА И ПЛЕСОВИ: "СВУ ДРЕВНОСТ, НЕРАЗУМЉИВОСТ И ТРАГИЧНОСТ АФРИКЕ ИГРАЧИЦЕ НОСЕ НА СЕБИ"

"Код изласка из села, према светлости запаљене траве: там-там; мој први там-там у Африци. Удар у бубањ, у обичну флашу и у звонцад, што све даје само ритам, прати младиће док табају у круг за девојкама..." (стр. 50), започиње Петровић своју причу о првом там-таму који је видео у Африци. Са локалним плесовима он се сусреће и пре него што је ступио на афричко тле; као и већина европских уметника који су се заинтересовали за "црни континент" и његову музику, имао је прилике да се упозна са ритмовима Африке у париским клубовима и на седељкама, где авангардисти ступају у додир са негрофилском уметношћу тако популарном у Европи двадесетих и тридесетих година XX века.¹ Током свог путовања присуствовао је многим импровизованим музичким и плесним "сценама" које су често приређиване за европске путнике и које су за њих представљале неке од незаобилазних афричких "искустава". Ипак, уочено је Петровићево настојање за откривањем изворне Африке и присуствовањем аутентичним плесовима, онима који се најчешће и нису изводили за очи неког белца, како би кроз интеракцију плесача и осталих учесника у игри могао што боље да проникне у психу локалног живља. Током обиласка села Сикасо, које је данас град од 220.000 људи на југу Малија, путописац је отишао до места где су му мештани рекли да ће бити одржан там-там. У ишчекивању играча, Петровић је — седећи на клупици —заспао:

Буде ме йрви удари у бубањ. За итрање осшављен је велики йросшор ойеш освешљен само месечином која се йојавила, и мојом ламйом. У итру улази ко било и врши се како зна, йа ийак је шо најлейши шам-шам који сам видео. Једини тде је кореотрафија чисшо балешска и ни мало ми-

¹ Миленковић, "Етнолошки романтизам Растка Петровића", 60, 64.

сшична... Девојке шрче једна за другом, превијајући се, машући рукама као крилима; кораком који савршено држи ришам...

Ако је иїрач мушкарац, он иїра сам. За то је обукао неку широку хаљину, која лети око њета кад скочи високо у вис, машући рукама. Врти се укруг што тод може брже, одскачући што тод може више... Овај свет, који је иначе то, облачи се да би итрао. Примећују се нарочити токрети којима се томаже да одећа још тродужи оно што тело није било у стању; скок или замах. Онда отет сви итрају у исти мах, вртећи се свако за себе; чак и деца — тадају у занос али не треше токрете. (стр. 170—171)

Иако се горе наведени одломак односи на "најлепши там-там" који је Петровић видео у Африци, још неколико описа локалних плесова вредно је помена. У таквим описима, видљиво је колико је путописац био надахнут ритмичношћу, као и складношћу покрета играча разних животних доби, било да је реч о старој фетишерки или младим свештеницама, заправо, још девојчицама. У њиховим покретима, како је и сам записао, разазнао је право лице Африке — "древно", "неразумљиво" и "трагично":

Иїру Деде йочиње сшара фешишерка, дуїачка, шанка, висећих їруди. Окречена бело, она се на ойшши смех окуйљених сељака, који шиме изражавају своју радосш и дивљење, извија, шресе, скаче... У сшрашној їалами бубњева, йод јаким јушарњим сунцем, изїледа као да је дошла из самоїа йакла...

Најзад ево йравих свешшеница Нои и Саши, на раменима младих фешишера. У шим годинама девојчице код нас још играју школице, овде су оне дирекшорке божанскога и љубави. Намазане су уљем и одевене само у ниске жуших и црвених ђердана... Очигледно да су изабране йо лейоши, јер су им очи дуге, косе, шамне и осенчене лаким йлавим йрахом... Њина шела, дешињски дуге руке и ноге, јединсшвене су лейоше. Нишша мирније, свечаније и шише од ове деце. Сву древносш, неразумљивосш и шрагичносш Африке оне носе на себи. Она йросширу око себе ону шишину и свечаносш коју йросширу наше кашедрале. (стр. 75—76)²

Путујући по унутрашњости афричког континента, путописац је имао прилике да присуствује различитим там-тамовима, које је често и сам поручивао од локалних становника уз одговарајућу надокнаду. Приметио је како поједине кореографије представљају својеврсне народне епове, у којима је — заљубљеник у митологију и усмену традицију какав је Петровић и био — нашао сличност са еповима своје земље.

² Поједини одломци из Петровићеве *Африке* су током исте године када је путопис објављен излазили и у штампи. Том приликом је објављен опис такозване игре Деде, кога је путописац употпунио и фото-материјалом, в. М. Световски, "Први Београђанин у срцу Африке. *Африка* Растка Петровића", *Недељне илусшрације*, VI/22 (25. мај 1930), 4–6.

Указао је на способност народа Африке да напамет и "без погрешке" знају и више од десет хиљада стихова, док је истакао чињеницу да су се с колена на колено често преносили и епови суседних племена, чак и када су били на архаичним језицима. Такав један еп који је представљао основу усмене традиције многих племена био је и онај о владару Сумангуру, који је путописца због своје важности подсетио на значај какав је у српском народном стваралаштву имао косовски мит. Сумангуру, владар на територији данашњег Малија, изгубио је у бици код Кирина 1235. године, чиме је окончана његова владавина. Иако је владао само у периоду од неколико година, његов лик је оставио дубок траг у усменој традицији народа у сливу реке Нигер. Петровић је забележио игру са којом се сусрео на северу Обале Слоноваче, а у којој су приказане сцене из поменутог епа:

У звездану но \hbar он [црнац] долази ла $\bar{\imath}$ ано $\bar{\imath}$ шихим куцањем у дрвене дирке балофона; у сунчано $\bar{\imath}$ иобедничко ју $\bar{\imath}$ шро он бије у бубањ од чије се дубоке $\bar{\imath}$ есме размиче небо...

По неколико заједно, водећи йритушени разтовор између себе, сакуйљају се йосшейено итрачице; на нашу велику радосш све јединсшвено младе, лейе и мускулозне. Замислиши шаква шела, рамена, бедра, ноте, у Евройи, немотуће је...

Иїра йредсшавља раш у коме је йоїинуо Суманїуру а њеїове фешишисше Мелинке изїубиле своју слободу. Раш се водио йре наше Косовске бишке, од ових крајева йа све до Ниїера, и леїенде о шом йоразу још увек узбуђују шамне народе не само у Африци, већ и йо свим осшрвима, и америчким йланшажама. Дух Суманїуруа влада над саванама, рекама, кајманима и ноћима... Младе жене-рашници сабирају се у шесни йолукруї око шам-шама, и йревијене над њим оне йевају и иїрају, оним исшим йросшим, брзим ришмом; руку ойушшених, очију склойљених. (стр. 126—128)

Оваквим и сличним описима, Петровић је успео да егзотичност там-тама и мистичност црначких обреда, који су му постајали разумљивији те нису изгледали толико тајанствено, приближи европском читаоцу свог времена. Поред тога што се осврнуо на богату усмену традицију афричких племена, али и на музикалност која је била изузетно изражена у црначком свету, задивила га је и њихова способност да у тренутку и сасвим спонтано импровизују речи својих песама. У жељи да га поздраве и одају му почаст као госту, старице из села Манконо које се налази у средишњем делу Обале Слоноваче, измениле су речи песме коју су певале када се путописац појавио: "Здраво, здраво, ево белог госта, ево белог госта, дошао! Смемо да играмо, смемо да га поздравимо, здраво, здраво! Играјте, играјте, дајте нам ватре!"

³ The New Encyclopædia Britannica, vol. 11, 15th edition, Chicago: Encyclopædia Britannica, 1995, p. 382.

⁴ Милош Јевтић, "Растко Петровић: Африка", $Сусре\overline{u}и$: часо \overline{u} ис за књижевнос \overline{u} и кул \overline{u} уру, IV/3 (1956), 221.

(стр. 69). Иако се Петровић у највећој мери задржавао у унутрашњости континента, током свог боравка у Дакару, који је био његова прва, али и последња станица по напуштању афричког тла, приметио је и савременије игре локалног живља. Посећујући "дучанчиће" највеће луке на обали француске западне Африке, наишао је на групе морнара, војника и локалних радника који су у скучености урбаног језгра играли такозвану игру гумбе. То је плес који су потомци робова на америчком континенту преобразили у популарне белачке игре прве половине XX века, попут фокстрота и чарлстона:

Иїра коју иїрају личи на вансшей йо ришму, и зове се Гумбе, а иїра се два корака са једне и два корака са друге сшране... То је иїра коју сам ја їледао већ у Боакеу а која је йреко америчких црнаца дошла и у Евройу. Гумбе се иїра врло ишчашеним и дезаршикулисаним рукама и ноїама, расшављених колена и исшуреної шела йозади; йошйуно йијано. Врло је велико уживање їледаши с коликом брзином иїра шај свеш, и са колико осећања ришма; колико улаже шемйераменша, инвенције и чулносши у иїру. (стр. 204—205)

Since black people do not shy away from engaging in intense sensual pleasures after the tam-tam dance, the dancers had no intention of stopping any time soon, although they must have already been tired. If they had taken a break at that point, even for a moment, the sensual ecstasy achieved by dancing would have been lost. Therefore, they probably continued dancing Gomba till midnight, until they felt the sensual energy gush through their veins. At that point, nothing but the fulfilment of their natural needs could stop them. One look at the young men was enough to tell how the night of the Great Monga would end. (p. 50)

MUSIC AND DANCING: 'THE DANCERS CARRY THE WEIGHT OF ALL ANCIENT, INEXPLICABLE AND TRAGIC TRAITS OF AFRICA ON THEIR SHOULDERS'

'On the outskirts of the village, people danced to the tam-tam beat, illuminated by burning grass. It was the first time I had an opportunity to watch the natives perform this dance. The young men danced in a circle behind the girls, to the rhythm of the drums or even just regular bottles, bells or anything else that could be used to set the rhythm' (p. 50). This is how Petrović began his story about the first time he'd watched people do the tam-tam dance in Africa. He had been somewhat familiar with some of the local dances even before he set foot in Africa: like most European artists who were interested in the Dark Continent and its music, he had an opportunity to experience African rhythms in numerous clubs and events in Paris where negrophile avant-gardists enjoyed African art, which was very popular in Europe throughout the 1920s and 1930s.1 During his travels, Petrović watched countless improvised music and dance performances organised for European travellers as a mandatory part of the African experience. However, Petrović wanted to discover the true Africa by watching the dancers in their normal environment, rather than the ones with staged performances for the entertainment of the white people: he wanted to observe the interaction between the dancers and other people and understand the psyche of the local population. While the author was in the village of Sikasso, which is now a town in the southern part of Mali (with the population of 220,000), he went to the location where the tam-tam dance would take place, as he was told by the locals. While waiting for the dancers, Petrović fell asleep sitting on a bench:

¹ Milenković, "Etnološki romantizam Rastka Perovića" [Ethnological Romanticism of Rastko Petrović], 60, 64.

The first drum beats woke me up. The designated dancing area, lit up only by moonlight and my lamp, was huge. Anyone could join in and dance however they liked. That was the most beautiful tam-tam dance I had ever seen. It was the only tam-tam dance that resembled ballet and was not mystical at all. Girls ran one after another swinging back and forth, fluttering their arms like wings and moving perfectly in line with the rhythm.

Male dancers danced alone. They wore wide dresses, which flew around them as they jumped high up in the air, fluttering their arms. Each of them spun around, jumping as high as he possibly could. . . . These people, otherwise naked all the time, put their clothes on only while dancing. The clothes served as body extensions. They emphasized certain body motions, like jumps and swings. Then the dancers all span around at the same time again. Even children fell into a state of ecstasy, but they never fell out of rhythm. (pp. 170–171)

Although the quoted passage is about 'the most beautiful tam-tam' Petrović had seen in Africa, a few other descriptions of local dances are worth mentioning. Those descriptions reveal that the author was inspired by the rhythm and harmony of the ways in which dancers of various ages moved, including an old fetishist and some young priestesses who were, actually, still children. Their moves revealed the true face of Africa, which was 'ancient', 'inexplicable' and 'tragic':

The Dede dance was initiated by an old fetishist, all painted in white. She was tall and thin and had saggy breasts. She shook, twisted and hopped around, to the enjoyment of the gathered villagers, who were utterly excited and amazed by her performance. Accompanied by terribly loud drum noise and lit up by bright morning sunshine, she looked as if she'd come straight from hell.

Finally, Noi and Sati, the true priestesses, appeared. Young fetishists carried them on their shoulders. At their age, our girls still play hopscotch, whereas those girls are the managers of love and the divine. They were covered in oil and the only thing they were wearing were necklaces made of red and yellow beads. With big eyes and dark hair shaded with a light, blue powder, and long, child-like arms and legs, those girls possessed a unique kind of beauty, for which they had been chosen. There is nothing as calm, solemn and quiet as those girls. They carry the weight of all ancient, inexplicable and tragic treats of Africa on their shoulders and emanate an air of spirituality and solemnity, much as our cathedrals. (pp. 75–76)2

² Certain parts of *Africa* by Petrović were published in the press the same year as the travelogue. On that occasion, the description of the so-called *Dede* dance was published, along with some of the author's photographs, *see* M. Svetovski, "Prvi Beograđanin u srcu Afrika. *Afrika* Rastka Petrovića" [The First Person from Belgrade at the Heart of Africa. *Africa* by Rastko Petrović], *Nedeljne ilustracije* [Weekly Illustrations], VI/22 (25 May 1930), 4–6.

While travelling throughout the African interior, the author often had an opportunity to watch different versions of the tam-tam dance, which he often ordered from the locals for adequate compensation. He noticed that some choreographies represented a sort of folk epics, which Petrović, a great appreciator of mythology and oral tradition, was able to compare with the epics from his home country. He pointed to the natives' ability to remember more than ten thousand verses by heart, without ever making a mistake. He also noted they often taught their offspring the epics of the neighbouring tribes – even when they were in a dead language. One such epic was that of Sumanguru, the ruler of the territory which is now a part of Mali. This epic was the foundation of the oral tradition of many tribes. The author compared its significance to that of the Kosovo Myth in Serbian folk art. Sumanguru's rule was ended when he lost the battle of Kirina in 1235. Although he ruled for just a few years, he left a great mark on the oral tradition of the people living by the Niger River.3 Petrović described a dance portraying some scenes from the epic, which he saw somewhere in the north of the Ivory Coast:

On a starry night, he [the black man] would lightly tap on wooden keys of the balafon but on a sunny, victorious morning, he would beat the drum creating deep tones that shook the sky.

The dancers slowly arrived in groups, whispering among themselves. To our great satisfaction, they were all quite young, beautiful and muscular. Women with such bodies, particularly shoulders, legs, and thighs cannot be encountered anywhere in Europe.

The dance represented the war in which Sumanguru died and the Malinke, his fetishists, lost their freedom. The war took place before the Battle of Kosovo and it spread from this area all the way to Niger. Legends of the defeat still affect black people, not just in mainland Africa but also in its islands, and even on American plantations. The spirit of Sumanguru rules over the savannahs, rivers, caimans and nights. Young warrior-women formed a tight semi-circle around the tam-tam drummer. Slouching over it, they sang and danced to the usual fast and simple rhythm. Their arms were relaxed and their eyes closed. (CTP. 126–128)

Reading such descriptions, Petrović's contemporaries in Europe had an opportunity to become familiar with the exotic tam-tam dance and mystical rituals of the native people, which no longer seemed so mysterious to the author as he began to understand them.4 In addition to the rich oral tradition of African tribes and the innate musicality of black people, he was also impressed by their ability to make up the lyrics of their songs on the spot. As the author arrived in Mankono, a village located in the central part of the Ivory

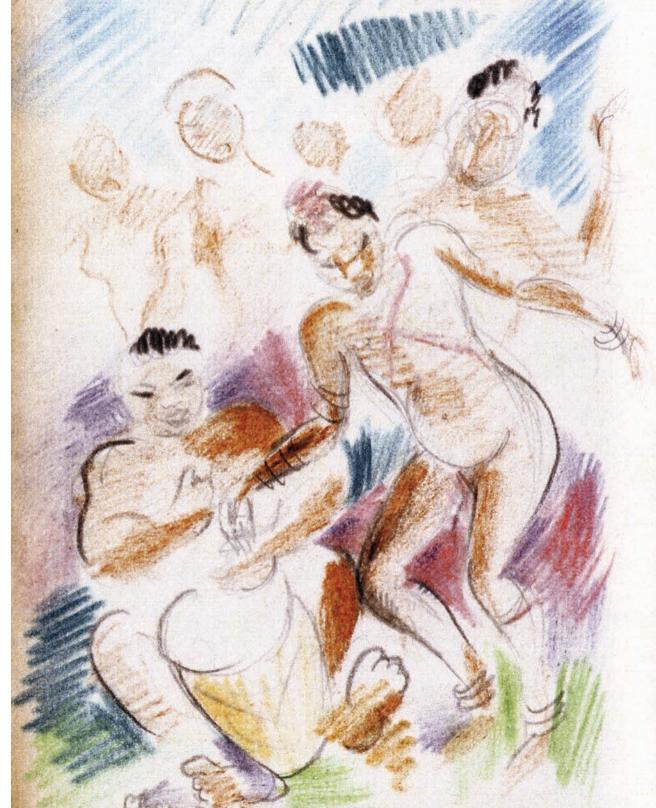
³ The New Encyclopædia Britannica, vol. 11, 15th edition, Chicago: Encyclopædia Britannica, 1995, p. 382.

⁴ Miloš Jevtić, "Rastko Petrović: Afrika" [Rastko Petrović: Africa], Сусреши: часойис за књижевносш и кулшуру [Encounters: a magazine on literature and culture, IV/3 (1956), 221.

Coast, he was greeted by a few elderly women, who changed the lyrics of the song they were singing as they saw him, as a sign of respect: 'Hello, hello, here comes a white guest, a white guest is here! We can dance, we can greet the guest, hello, hello! Dance, dance, give us fire!' (p. 69). Although Petrović spent the majority of time in the African interior, he also had an opportunity to enjoy some of the more recent dances of the local population in Dakar, his first and last stop in Africa. While he was browsing through the stores of this largest port of the French West Africa, he encountered a group of sailors, soldiers and local workers dancing the gumbé amid the tight urban core. The gumbé was transformed by African-American slaves into some dances which were popular among the white people in the first half of the 20th century, such as the foxtrot and the Charleston:

The rhythm of their dance resembled that of One-Step. The dance is called Gumbé. It consists of two steps to the left and two steps to the right. I have previously seen that dance in Bouaké. The dance spread all the way to Europe thanks to the American black people. Gumbé consists of very clumsy and uncoordinated arm and leg motions. The knees are spread apart and the rear part of the body is stuck out giving out a completely drunken appearance. It was amazing to see how quickly they moved, how much rhythm they had and how temperamental, inventive and sensual they were. (pp. 204–205)

Расткове илустрације са пута по Африци: свештенице у Ману (извор: НБС)

Rastko's illustrations from the trip to Africa: priestesses in Man (source: NLS)

Са пута по Африци: Расткова фотографија једног становника "црног континента" (извор: САНУ)

From the trip to Africa: Rastko's photo of a resident of the Dark Continent (source: SASA)

Вуије ми каже: "Моја је жена цикнула; и кад сам ушрчао, видео сам како се змија одвија од ноте наше девојчице. Узео сам шшай и убио је. После ми је било жао шшо сам шо учинио, јер није ујела девојчицу! Није ли овај начин размишљања йошйуно црначки?". "Оно шшо је младо у мени шо је Суданац, оно шшо је сшаро, шо је Парижанин". (стр. 29)

РАСТКОВ ТАМНОПУТИ ДРУГ: "ЦРНЕ РАСЕ, ДИВНЕ ЦРНЕ РАСЕ, КОЈЕ ТРЕБА ЧУВАТИ, ШТИТИТИ И ЛЕЧИТИ"

У путопису је видљив напор француског дипломца и дипломате да се отисне од Европе. У настојању да превазиђе стечени европоцентризам који је боравећи на Западу природно носио у себи и скине учмало европско одело,¹ Петровић је писао о људима које је сретао на свом путу. Овакво писање о "Другом" има значајну функцију за боље разумевање менталног склопа, културног идентитета и духовног живота објекта који се описује, док се кроз пишчеву перцепцију околине и субјективни одраз схватања стварности може докучити и сам његов карактер. "Црнац, који изненада избија на светлост веранде пред нас, црнац је белаца: исти црнац кад се са веранде врати у ноћ, док иде по јела, само је црнац ноћи, дивљине и бескраја" (стр. 69), записао је Петровић о тамнопутом кувару који му је зготовио први — прави — оброк након путешествија у прашуми, у дому писца Франсиса Бефа, јединог белца на простору од четири стотине километара. Овакво пишчево опажање није представљало усамљен случај; често је увиђао у својим тамнопутим сапутницима две стране, два лица — "примитивног" Африканца и "цивилизованог" Европљанина.

У приказима црнца као јединке, поједини критичари су Петровићу замерили што се није дотакао теме колонизације и зашао у социјалне проблеме угњетаваних, поробљених и експлоатисаних становника "црног континента". Већ помињани књижевник Пешић који је штавише изразио сумњу да је аутор Велико друга посетио Африку, упутио је критику како је "прећутао недела пријатељских белаца и није подвукао да је страшно наличје губаве Африке резултат европског зла". Петровић се заиста у односу на друге путописце који су писали о Африци тога времена, а којих није било уопште мало, веома кратко

¹ Кристина Стевановић, "Конструкција идентитета у књижевном делу Растка Петровића", необјављена докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет, 2014, стр. 89.

² Миодраг М. Пешић, "Наши најновији путописи", *Живоѿ и рад*, VI/31 (31. јул 1930), 509.

³ На ову појаву указао је и Ернест Хемингвеј, чији је један лик у делу поставио питање: "Зашто свако ко дође у Африку напише књигу?" Иронија је да је и сам амерички књижевник своје импресије о "црном континенту" на којем је боравио током децембра 1933. године објединио у књизи *Зелени бретови Африке* (1935).

осврнуо на положај "црног човека" и улогу "белог завојевача". У знатно већој мери су то учинили и они који су утицали на Петровићеву жељу да открије пределе Африке, попут његовог пријатеља, француског писца Филипа Супоа у делу *Црнац (Le Nègre*, 1927), ⁴ као и Андреа Жида у путопису *Пуш у Конто (Voyage au Congo*, 1927), у којем је изнета оштра критика на рачун француских колонијалних власти. ⁵ Ако ипак узмемо у обзир да је Петровић у глобалу писао о стварима у свом видокругу и ако схватимо ово дело "како у суштини и јесте, као један визуелни и психолошки доживљај", ⁶ не би требало да му замеримо што је колонизацију — ненамерно — ставио у други план.

Ипак, на махове се освртао на утицај колонијалних власти на живот локалних становника, који су у жељи да се приближе "цивилизованим" Европљанима и подигну свој углед у њиховим очима, усвајали западњачке моделе у облачењу, језику и другим аспектима свакодневице. Петровић је имао разумевања за настојања потлачених да умање јаз између две стране, али је забележио колико су њихови напори често ишли у другу крајност. Иритирали су га извештачен језик и усиљено понашање представника локалне елите, које је сматрао "покондиреним тиквама":

Сасвим уз мене, урођеници, један човек и две жене, да би ме очарали, ословљавају се између себе на француском са: Monsieur и Madame. Крешше и лайарају на сав тлас. Покреши су им научени од белих жена кад отоварају; изтледа као да итрају какав Сшеријин комад; ударају се рукама, узвикујући: "Ију, ију, шша кажеше!"... Оне йрийадају елиши йокршшених црнаца који чишају йройатандисшичке брошуре, ше се радосно и раскошно кише бљешшавим речима без смисла, као круйним бисерним ђерданима од морске йене. (стр. 42)

Поред тога што је приметио како црнци говоре француски "да би били фини" (стр. 210), осврнуо се и на појаву албинизма те начина на који је овај поремећај бивао прихваћен у локалним заједницама. Петровић је схватао трагедију тих појединаца, који би донегде били срећнији да нису рођени на колонизираном тлу, где њихови сународници колико год да презиру белог човека, толико га сматрају и својим идеалом:

⁴ Сам Петровић је у *Срйском књижевном гласнику* приредио приказ нове књиге свог француског пријатеља, в. Растко Петровић, "Поводом *Црнца* Филипа Супоа", *Срйски књижевни гласник*, XXII/7 (1. децембар 1927), 557–559.

⁵ Поред ова два значајна дела, Петровић се пред полазак за Африку снабдео у Тулону географским картама и студијама о том континенту, којих је — како сам каже — био "пун сандук", док је на броду читао чланак француског глумца и режисера Жана Пулана о "примитивцима", који је сматрао изврсним. В. Растко Петровић, "Полазак у Африку: на тропском мору", *Нова књижевна ревија "Мла-да Босна*", IV/3—5 (мај 1931), 82, 84.

⁶ Богдановић, "Растко Петровић: Африка", 287.

Два-шри сасвим бела црнца (албиноса), црвени, изборани, као скувани, језиви, омрзнуши од својих сународника. Занимљиво би било знаши, у колико су били зачуђени урођеници који су први видели белце, кад су већ раније знали за овакву своју белу браћу. Данас они јасно разликују белца од албиноса, и док једног смашрају за савршенсшво лейоше, другога презиру због његове абнормалносши. (стр. 36)

Иако Петровић није придавао значаја политичкој ситуацији и социјалним проблемима у Африци, отворио је читаоцима прозор у духовни живот становника тог континента. Зарањајући у црначку емоционалност и менталитет, пружио нам је појединости о њиховој перцепцији живота и смрти, љубави, својине и сл. Незаобилазни детаљ такве врсте описивања је сагледавање разлика између света белих и црних, каква је управо била Африка тих тридесетих година XX века. Тако је Петровић уочио другачији начин схватања локалних житеља о својини. Записао је како црнац није познавао својину земље коју је краљ племена сваке године делио својим члановима. Након што би убрао све плодове које је земља родила, напуштао ју је; идеја о поседовању своје сталне земље црнцу је била страна:

Црнцу би чак било немоїуће и изразиши на йросш начин да је земља само њеїова; језик ових йлемена уойшше не расйолаже йрисвојним їенишивом; сам йојам шолико им је сшран да, чак и кад науче наше језике, изражавају їа и даље на исши ойисан начин: "Ово је за мене, ово је за шебе; хоћеш ли чашу шшо је за шебе, или ону шшо је за мене?", а шшо значи: ово је моје, ово швоје, хоћеш ли своју или моју чашу? (стр. 105)

Осим приватне својине, за црног човека ни новац није имао исти онај значај као за његовог колонизатора. Иако поробљен, био је ослобођен "чежње за луксузом и елеганцијом" којој је робовао белац: "Осећање својине скоро и не постоји... Црни данас купује обућу а сутра је већ уморан што мора да мисли на њу, и поклања је. Новац, који заради, или прокоцка или остави, при проласку кроз своје село, породици и пријатељима" (стр. 171). Управо због различите перцепције према материјалним стварима и идеје о поседовању имања, црнци су били склони честим миграцијама. Африка, велика и плодна, пружала је могућност црнцу-земљораднику да се несметано креће и задржи на земљи на којој жели. На територији данашње Буркине Фасо, Петровић је описао миграцију једне локалне породице:

Црнци су с \overline{u} ално у кре \overline{u} ању; они нису везани ни за какву личну својину а никакви их \overline{u} равилници ни \overline{u} асоши не држе за одређено мес \overline{u} о...

Занимљиво је већ и само ићи Африком и їледаши сшасиша сшворења како журе са свим својим йокућсшвом на їлави. Они имају нешшо шшо їрдно личи на нашу колевку; у шо сшане сва одећа, све йосуђе, сва живина, а равношежу шоїа на їлави не мора чак ни рука йридржаваши. Найред иде црнчева козица, йозади жена са децом йривезаном на леђа, и још даље мршави жуши афрички йас. (стр. 142)

Интересантно је Петровићево опажање и о начину на који црнац броји и памти предмете у својој околини. Забележио је да црнац не броји изнад броја четири; свакако није била реч о "специјалној неспособности за бројање", већ да све што је у стварности једном црнцу и његовој породици било потребно није превазилазило број четири — четири колибе, четири краве и сл. Осим тога, путописац је приметио да "црнац не памти по количини, већ појединачно", на исти начин како то раде и мајке, које не треба да преброје сву своју децу како би схватиле да једно од њих недостаје:

Месшо да йамши да има чешири краве, он йамши да има краву белу, краву шамну, краву малу, краву врло роїашу, и сву осшалу сшоку на исши начин. Тако да, кад му једно живинче несшане, он йримеши, и не бројећи цело сшадо, ма колико да је велико, да нема баш шоїа и шоїа живинчеша. (стр. 106)

Петровић је запазио извесне разлике и у перцепирању смрти, коју је црнац – у бити изузетно сујеверан – на другачији начин доживљавао од белог човека. Слепо веровање у фетише и магију га је навело да рађање и смрт не доживљава као природни закон и део животног циклуса: "Рађање није закон, умирање није закон. Кад не би било злих очију, повреда фетиша, и других чари, човек никада не би умро" (стр. 147). Путописац је схватио колико је мистика представљала основу црначког духовног живота и у њој је тражио објашњење чак и за појаве које у остатку света нису биле општеприхваћене. Тако је Петровић имао разумевања за особености афричког живота које су – између осталог – садржавале и канибализам, "јер црнац то не чини из неког месождерског нагона, већ гоњен унутрашњом мистиком". С друге стране, такву дозу разумевања није показао ни према свом швајцарском сапутнику, чију је "дресуру" црнаца која је нагињала ка људождерству описао са гађењем.8

Мистика је играла велику улогу и у емотивном животу црнца. Путописац је указао на различитости у односу између супружника какви се могу видети у Европи и Африци тог времена. Овој осетљивој теми Петровић је пришао — како сам каже — као путник, а не као белац који живи међу црнцима, па је самим тим изразио мишљење како је ова појава заслужила да буде детаљније испитана, јер је љубав — на крају крајева — "једна од најважнијих манифестација људског живљења". По његовим запажањима, мушкарац и жена нису представљали јединство на које је конвенционални свет навикао, нити је забележио

⁷ Исшо, 288.

⁸ О швајцарском племићу Н. кога није наводио под пуним именом и његовој "дресури" црнаца која се огледала у уједању за плећку, Петровић је записао: "Људождерство у мени не изазива никакав ужас кад је код примитивца, али Н. није имао права да постане људождер, или бар сличан људождеру, чак иако је његов живот тежак и горак" (стр. 115).

присуство чак и најмање љубоморе. "Црнац нити мрзи нити воли жену", док се на брак одлучивао једино у циљу продужења врсте:

Човеку је ближи њетов друг с ким је у исшом шајном удружењу [...] но жена, са којом рађа децу и коју он, ниши воли, ниши презире, већ му је само шуђа и сшрана.

Доказано је да црнац шешко замишља себе као јединицу. Он и себе и своје другове заједно, види као једно једино духовно биће које служи исшоме фешишу. Тај фешиш наређује да се иде жени да би се од ње имала деца која ће унеши нове снаге у заједнички дух. Као идење жени, шај фешиш наређује и људождерсшво којим се айсорбује дух жршве и шиме јача ойшши дух. Један новорођени члан племена, или један поједини члан другог племена исшо значе за јачање племенског духа. (стр. 172)

Читајући *Африку* и понирући у слику коју је Петровић оставио о црном човеку, општи утисак је да га је приказао на један топао начин, као "пажљивог и дискретног" (стр. 208), прекинувши "стил старих путописа, који су дуго плашили децу са црним људима, са дивљим животињама и људождерима". ⁹ Пружио је увид у његово гостопримство које је било такво да је усред ноћи примао у свој дом незнаног госта делећи са њим све шта има, музикалност, наивност и смех који су најсличнији дечјем, огромни страх од свега неприродног, који је њиме доминирао, као и мистичност и сујеверје, дубоко укорењено у сваком аспекту црначког духовног живота. Током последњег оброка који је делио са црнцима, путописац је осетио жалост што је након непуна два месеца напуштао тло Африке: "Кажем себи: сутра ћу бити на броду! и мисао да је ово последњи пут да сам са црнима, последњи пут да делим с њима њину гозбу, жалости ме необично. Ево требало је прећи само из Дакара на острвце, па да човек опет сретне људе, срдачне, гостољубиве и нежне" (стр. 209).

⁹ Непознати аутор, "Егзотика Растка Петровића. Поводом његове књиге Африка", Југословенски гласник, 1/49 (18. новембар 1930), 9.

Vuije told me: 'My wife screamed, and as I rushed inside, I saw a snake by our daughter's foot. I grabbed a stick and killed it. Later, I felt remorse for doing so since it didn't bite her after all. Isn't this way of thinking typical of black people?'. Vuije then added: 'The young part of me is Sudanese, and the old part of me is from Paris'. (p. 29)

THE DARK-SKINNED FRIEND OF RASTKO PETROVIĆ: 'OF THE BLACK RACE — THE BEAUTIFUL BLACK RACE WHICH SHOULD BE PROTECTED, CURED AND SAVED'

Rastko Petrović, who studied and later worked as a diplomat in France, strove to distance himself from Europe, which can easily be seen in his travelogue. In an attempt to overcome inherent Eurocentrism, resulting from living in the West for so long, and take off the stifling European attire,¹ Petrović wrote about different people he encountered along the way during his travels. The way he wrote about them contributed to understanding their mentality, cultural identity and spiritual life, while the way described his surroundings revealed his own personality and subjective perception of the reality. 'The black man who suddenly showed up before us on the deck was similar to the white people. However, when the same black man left the deck and disappeared into the darkness to retrieve the meals, he merged with the night, the wilderness and infinity' (p. 69). Those were the words Petrović wrote about a dark-skinned cook who made his first true meal after the rainforest adventure, in the home of Francis Beff, the only white person within the area of four hundred kilometres. This was not the only time Petrović had such an impression of black people — he often noticed a similar dichotomy in his dark-skinned fellow-travellers. There were two distinctive sides to them — that of a *primitive* African and a *civilised* European.

Some critics disapproved of the fact that Petrović failed to delve into the issue of colonialism and the social circumstances of oppressed, enslaved and exploited inhabitants of the Dark Continent upon describing individual black people. Pešić, the writer we have already mentioned, who expressed his doubts that Petrović (the author of *Veliki drug*) had actually been to Africa, also criticised him because 'he failed to mention the atrocities committed by the *friendly white people* or the fact that the horrible background

¹ Kristina Stevanović, "Konstrukcija identiteta u književnom delu Rastka Petrovića" [Identity Construction in the Literary Work by Rastko Petrović, unpublished doctoral thesis, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, p. 89.

of the leprosy-stricken Africa was the result of the evils brought about by the Europeans'.² Truth be told, Petrović didn't write about the position of the black man or the role of the white conqueror very profusely, as opposed to other contemporary travel writers who wrote about Africa, and there were quite a few of them.³ Even the authors whose works encouraged Petrović to pursue his dream of discovering Africa wrote about those issues in more detail than him. Some of those authors were Philippe Soupault, the French author who was his friend in his work *Le Nègre* (The Black Man, 1927),⁴ and André Gide, who expressed fierce criticism of the French Colonial Empire in his work *Voyage au Congo* (The Congo Journey, 1927).⁵ However, considering the fact that Petrović usually wrote about the things in his immediate surroundings, if we take his work 'basically for what it is: a visual and psychological adventure',⁶ we shouldn't take issue with the fact that he unintentionally failed to recognise the impact of colonialism.

Sometimes, he did briefly touch upon the influence of colonial powers on the lives of the local people, who adopted the western language, clothing styles and other elements of everyday life in an attempt to mimic the 'civilised' Europeans and give out the impression of being sophisticated. Petrović understood the desire of the underprivileged to diminish the differences between the two races, but he also claimed that their attempts at this were often exaggerated. He found the artificial gestures and communication style of the local elite rather irritating, calling them poseurs:

A native man and two women stood right beside me and talked amongst themselves in French, addressing one another with Monsieur or Madame in order to impress me. They kept babbling very loudly. Their gestures resembled those of white women when gossiping. Like characters from Sterija's plays, they would put their hand on their chest emphatically, saying: 'Oh my Gosh, you don't say!' Those people are members of the black Christian elite. They read propaganda publications, from which they learn posh, new, meaningless words, which they then use excessively in an effort to embellish their speech as if those words were huge pearly sea-foam necklaces. (p. 42)

- 2 Miodrag M. Pešić, "Naši najnoviji putopisi" [Our most Recent Travelogues], Život i rad [Life and Work], VI/31 (31 July 1930), 509.
- 3 Ernest Hemingway pointed to this fact. One of his characters asked the question: 'Why does everyone who visits Africa write a book?' The irony is that even Hemmingway himself published his impressions on the Dark Continent, which he visited in December 1933, in the book titled *Green Hills of Africa* (1935).
- 4 Petrović even wrote a review of this book. It was published in *Srpski književni glasnik*, see Rastko Petrović, "Povodom *Crnca* Filipa Supoa" [On *The Black Man* by Philippe Soupault], *Srpski književni glasnik* [Serbian Literary Gazette], XXII/7 (1 December 1927), 557–559.
- In addition to those two significant works, before he set out to Africa, Petrović bought some maps and studies on Africa in Toulon, which in his own words he had 'a full crate of'. While he was on the ship bound to Africa, he read an article by Jean Le Poulain, a French actor and director, on the 'primitive people', which he considered extraordinary, see Rastko Petrović, "Polazak u Afriku na tropskom moru" [On my Way to Africa: at Tropical Sea], Nova književna revija "Mlada Bosna" [New Literary Review 'Young Bosnia'], IV/3—5 (May 1931), 82, 84.
- 6 Bogdanović, "Rastko Petrović: Afrika" [Rastko Petrović: Africa], 287.

In addition to mentioning that those black people spoke in French in order to 'sound posh' (p. 210), Petrović also wrote about the albino Africans and the way they were treated by their own community. He realised the tragedy of those people, who would perhaps have been happier had they not been born in the colonised area, where other natives simultaneously idolised and despised the white man.

The rarely-encountered completely white (albino) African people look nightmarish, all red and wrinkled as if they are cooked. They are disowned by their own people. It would be interesting to see how perplexed the natives must have been upon the first sight of white man, considering they had already seen albino people of their own race. Nowadays, they can easily distinguish between white people and albinos: to them, white people are utterly beautiful, whereas albinos are despised due to their nonstandard appearance. (p. 36)

Petrović may not have paid much attention to the political situation and social issues in Africa, but he managed to give the readers a glimpse of the spiritual life of the Africans. Diving into the mentality and sentimentalism of the black people, he was able to present the peculiarities of their perception of life and death, love, personal property and so on. While dealing with these topics, he couldn't help but notice the differences between the world of the black people and the world of the white people in Africa in the 1930s. One such example is the view of personal property by the native population. He wrote about how the black people were not familiar with the concept of land ownership. Each year, members of a tribe were assigned a piece of land by their tribe leader. After harvesting the fruits of their work, those people would abandon that piece of land. The idea of permanent land ownership was completely foreign to them.

There is no way to explain to the black man that one can own a piece of land; the language of those tribes does not even have a possessive case; the notion of ownership is so foreign to them that even if they learn one of our languages, they still use descriptive terms to express it: 'this is for me, and that is for you; would you like the cup that is for you or the one that is for me?', which means: this is mine, and that is yours; would you like my cup or yours? (p. 105)

In the same fashion, money didn't mean the same to black people and their colonisers. Though enslaved, the black people were free from the 'desire for luxury and elegance' the white people were slaves to. 'Black people have almost no sense of personal property. They can buy new shoes one day and be tired of having to take care of them the very next day, so it's easier to simply give them away. These people either waste all the money they earn or give it to their family or friends upon visiting them while passing by the home village' (p. 171). It is precisely due to a different perception of material things and the concept of ownership that the black people were prone to migration. The enormous and fertile Africa enabled them to keep

moving whenever they wanted and also to settle in any place they liked. Petrović described the migration of a local family in what is now the territory of Burkina Faso:

Black people are constantly on the move. They are not tied down by personal property or limited by any rulebooks or passports.

It is interesting to see those well-proportioned people roam Africa carrying all their belongings on their heads. They have something resembling a cradle that they use to store all their clothes, dishes and poultry, which they balance on their heads, without even having to support the load with their hands. A man usually leads the way, preceded only by a goat. His wife is behind him, carrying their children on her back. Their skinny, yellow African dog is behind them. (p. 142)

Petrović noticed yet another peculiarity about the black people — the way they counted and remembered objects in their surroundings. He noted that the black people were able to count up to four. This was not due to 'a sort of inability to learn how to count' but because they didn't need more than four items of any sort in their day-to-day life (four huts, four cows, etc.). In addition, the author also noticed that 'the black people didn't remember the total number of items in a set but rather each item individually', in the same fashion, the mothers do with their children, who they do not have to count to figure out if someone is missing.

Instead of remembering he has four cows, he remembers that he has a white cow, a dark cow, a little cow and a cow with very big horns. He keeps track of the rest of the cattle in the same way. Thus, if an animal is missing, he notices this without having to count the animals, no matter how much cattle he may have. (p. 106)

Petrović also noticed some differences in the perception of death, towards which the black man, superstitious to the core, didn't have the same attitude as the white man. A blind belief in magic and fetishes was the reason they thought that birth and death did not result from the laws of nature and that they were not constituent parts of the life cycle. 'Birth is not considered a law of nature and neither is death. If there were no evil eyes, fetish violations and other forms of magic, humans would never die' (p. 147). The author realised that mysticism was in the foundation of the natives' spiritual life. Therefore, he was able to condone certain practices resulting from their beliefs, even though they were not generally considered justifiable. For instance, he did not condemn certain rituals which included cannibalism, because 'the black man didn't practice cannibalism due to a carnivorous urge but due to inherent mysticism'. On the other

⁷ Ibid, 288.

hand, Petrović did not have the same attitude toward his fellow-traveller from Switzerland who tried to 'train' some black people by engaging in certain actions that were on the verge of cannibalism. Petrović was disgusted by him.⁸

Mysticism also played a great role in the sentimental life of black people. Petrović pointed to the differences between the spouses in Europe and Africa at the time. He said that he had approached that sensitive topic as a traveller and not as a white person living among the black people. He was of the opinion that the topic deserved a more detailed analysis since love is 'one of the essential parts of human lives'. According to what he saw in Africa, a man and a woman were not unified in a conventional sense there, and jealousy did not exist at all. 'Black men neither loved nor hated women', and marriage was merely a means of the continuation of the human species.

The black man has a closer relationship with his friends with whom he shares the same secret association [...] than to the woman who gives birth to his children, who he neither loves nor hates. He just perceives her as distant and foreign.

It has been proven that the black man can hardly see himself as an individual. He sees himself and his friends as a single entity — a single spiritual being, which serves the same fetish. The fetish orders him to seek a woman to give birth to his children so that they would renew the force of the common spirit. The same fetish that orders the black man to procreate also makes him engage in man-eating practices in order to absorb the spirit of the victim thereby strengthening the common spirit. A newly-born tribe member and an eaten member of another tribe equally contribute to strengthening the spirit of the tribe. (p. 172)

While reading *Africa* by Rastko Petrović and diving into the author's portrayal of the black people, one can easily see the natives as kind, 'careful and timid' people (p. 208), which opposes the image reflected in 'early travelogues, which, for a long time, used to scare children with the portrayal of the black people, wild animals and man-eaters'. Petrović showed us the incredible hospitality of the native people, who would not hesitate to invite a stranger into their home in the middle of the night, sharing with them everything they had to offer, including their childlike musicality, naivety and laughter, their incredible reverence for the supernatural entities they were dominated by, as well as mysticism and superstition,

⁸ Petrović noted the following on the Swiss nobleman he wouldn't even address by name (he referred to him as 'N.') and his 'training' of the black people, which included biting them on the shoulder blade: 'Man-eating habits do not horrify me if they're practised by the primitive people, but N. had no right to become a man-eater, or anything alike, even if he had had a tough life, full of misfortune'. (p. 115).

⁹ Unknown author, "Egzotika Rastka Petrovića. Povodom njegove knjige *Afrika*" [The Exoticism of Rastko Petrović. On his Book Titled *Africa*], *Jugoslovenski glasnik* [Yugoslav Herald], I/49 (18 November 1930), 9.

which were deep-seated in every aspect of their spiritual lives. During the last meal the author shared with the black people, he felt sad to be leaving Africa after nearly two months he spent there. He noted: 'I tell myself: "Tomorrow I'll be on the ship!" And the thought of this being my last time among the black people, the last time I get to share a meal with them, has made me unusually sad. Over there, it suffices to cross to the island from Dakar to once again be among those positive, affectionate, hospitable and gentle people' (p. 209).

Са пута по Африци: Растко и његов љубимац, мајмун Бубу, кога је током путовања добио на поклон

(извор: САНУ)

From the trip to Africa: Rastko and his pet monkey Bubu, whom he got as a present during the journey (source: SASA)

Кад се сешим да сам од дешињсшва сањао йоћи и залушаши овим крајевима, без икакве сйреме, без икаквих удобносши, сам са дивљацима, делећи с њима њину храну и воће, сйавајући на їранама! Нисам моїао йрешйосшавиши да је земља ийак йуна, не шолико рейшилија, колико мрава, да су їране високе, незїодне и чворноваше, или крашке, и слабе, да је цео йросшор йун комараца и мушица це-це; да урођеници једу нешшо шшо личи на сшаре дебеле лојане свеће, неке смесе начињене од свеїа чеїа се ми їнушамо; да је оно шшо ми волимо овде чесшо сумњиве чисшоће; да се овде вода не сме йиши; воћка јесши ако је нейознаша, јер оно шшо вари сшомак црнаца може да ошрује белца; да је све вруће, влажно, ойасно. Или сам све шо йрешйосшављао и све шо за дешињу машшу баш и давало вредносш једној величансшвеној аваншури као шшо је ово йушовање. (стр. 53)

РАСТКОВА АФРИКА

Тек од Боакеа на йушу ка Ђавали до Тодило се нешшо шшо је мене умешало, са свим елеменшима који та иначе траде, у саму срж афричко Та живоша. Ја сам осешио Торчину и шра Тедију на својим усшима, својим очима и у свом срцу као и сви црнци шшо су је осећали око мене; као земља која је нашо Торчина њом, небо које је шако чесшо мушно од ње.

То што се дотодило није било: један дотађај; никаква авантура; никаква пустоловина, каква се обично замишља да ишчекује путника кроз савану. Дотодило се да ме силом прилика нико више није мотао сматрати обичним туристом, и да силом прилика ја више нисам мотао тледати око себе као што тледа прости путник. И одмах ме је зато, за тренутак Африка унела у себе и показала ми своје било, кроз које бије крв врућа и тамна; своје срце, чији облик није као нашета срца, већ је мрачно и тешко, теже од њене земље и болније и непријатељскије од њенот неба. (стр. 93)

Јужни крсш, косо йободен, сијао је йред нама. Из даљине се чуо йлач хијене, а звечарка је звонила сасвим близу. Паншери су йролазили сасвим мирно крај нас или нас тледали својим зайаљеним очима из йомрчине. Живошиње су трдно љубойишљиве: оне су долазиле да йосмашрају наш йолазак; с времена на време виделе би се само њине очи.

То је био најлейши и најчуднији йредео који се да замислиши; шо је био йредео о коме сам сањао од дешињсшва...

Тойло је и са саване долази мирис цикламе, која цвеша у шумама у Евройи, и мирис шийра која йродају на йариским булеварима. Свесшан сам колико је ово јединсшвена ноћ у мом живошу. Да није сшраховише жеђи које не моју да се ослободим већ данима, живош би личио на сан. (стр. 136–137)

У овој прешпоследњој епоси путовања кроз Африку, од Банфоре до Нигера, ја сам био у непрестаном додиру са непојмљивом древношћу афричке земље и афричких народа. На Комои су били црни, међ којима бих волео живети да бих се вратио весељу и детињству; на Зазандри код Либерије црни, који су скоро луди и абнормални од дивљине и усплахирености. Овде, у овом пределу исто тако обраслом дивљим саванским биљем, тропским шумицама, под исто тако жарким таласима сунца; све чега сам се дотицао било је древност, древност и древност.

Ако бих узабрао цвеш, овај није имао облик осшалот цвећа афричкот, није имао ни корена йод собом, ни зелених лисшова око себе, већ је расшао йраво из сишне маховине. Поједино биље је само један отромни лисш, као у времену када је мамуш тазио својом џиновском сшойалом. Ако бих дитао камичак, овај би био или зуб какве йрейошойске живошиње, или фосил, или мешеороид...

Људи су из времена фараона; сшанишша из времена фараона. Њине најмлађе йесме йевају о Сумантуруу који је био йре наше бишке на Косову; они цршају исше цршеже које су цршали још йећински људи.

Све је фосил у шим крајевима. Фосил је шле йо коме *тазимо*, биље које ниче на њему; људи су фосили бившет иовечансшва; йесме су фосили бившет йевања. Једино су небо и свешлосш савршено свежи и нови; и у шолико йре шо ошшро расвешљење онота шшо је йрошло изтледа још чудније и неверовашније. (стр. 153—154)

Вече моје славе! Тужно вече без ūића; са сланим ūрженим месом још у трлу! Иūак дивно звездано вече саване! Да живим хиљаду тодина, волео бих ѿе хиљаду тодина! (стр. 183)

Неки је йушойисац рекао да је "Африка очајање за сликара". Само риђе црвено шло Африке, зеленило шуме, йлавило исйарења, шойла у асиша бакреносш толота шела, морали би надмашиши било какво очекивање сликарско. Свакако унушрашњосш Африке нема оно шаренило објекаша које имају архийелази и чија замршеносш може само доводиши до заблуда сликарску визију. Са колико више уживања ја сам йравио своје йасшелске белешке (без йрешензија, без амбиција, једино да бих сачувао своју визију), у селима и у савани, но йред осшрвима и йлажама тде су најневеровашније боје укришене. (стр. 196)

"Ово је земља белих!". Треба знаши како торко шо звони у усшима белца који у свако йодне мора узеши кинин, који се не сме куйаши у мору ниши у реци, слободан на сунцу, који не сме йиши обичну воду, чији нерви йройадају, који не сме живеши више од две тодине нейресшано у колонији, који се не сме умараши, не сме йешачиши; јер су трознице и лудило нейресшано иза њета. (стр. 207)

Кажем себи: сушра ћу биши на броду! и мисао да је ово йоследњи йуш да сам са црнима, йоследњи йуш да делим с њима њину гозбу, жалосши ме необично...

Сада, када сам видео осшрво Горе, моїу свесши да сам уїледао у сшвари йеш ликова Африке. Африке, бескрајне йриродне лейоше на Комои; Африке, чедне и чисше, наїе, око Банфоре; Африке, дивље и луде око Мана; Африке мисшерија у Куликору и Африке ройсшва на Гореу. Море бескрајно йлаво, али шако йлаво да је равно йлавилу мора у Найуљу...

Само йо унушрашьосши Африке начинио сам чешири хиљаде киломешара, од којих хиљаду и седам сшошина возом, а осшало аушомобилом, у носиљци, йешице, йиротом и шалуйом. Кад се зна какав је афрички шерен, а да сам ишао кроз йрашуму, савану и брзаке; йод врелим сунцем; без доброт йића; и да сам сйавао у йољу: онда ших чешири хиљаде киломешара йредсшављају отромно више найора но да сам их учинио у Евройи. (стр. 209)

Ја сам имао ушисак, да ме оно шшо ме увек вуче на йуш, шшо ме је вукло и у Африку; сада нерадо йушша од себе. То је моја чежња, чежња целоїа моїа йоколења, шолико евройскої, да се ошкинемо од свеїа оної шшо је Евройа. Евройа је у исшину била шу, йреда мном, а ја јој нисам йрисшајао. (стр. 223)

Ah, when I remember how I fantasised about wandering these areas, since early childhood. I had no equipment or commodities whatsoever: it was just me and the savages, sharing food and fruit and sleeping on tree branches. I had absolutely no idea that the ground here is full not so much of reptiles but rather of ants, that the branches are either tall, knotty and uncomfortable or short and weak, and that there is a bunch of mosquitos and tsetse flies everywhere. The natives eat something resembling old, thick tallow candles and some meals the ingredients of which our people find completely disgusting. And even the food we do like is often of questionable cleanliness, and also water is not for drinking. All kinds of fruit can be dangerous if we don't know what they are because some food black people can digest is poisonous to us. Heat, humidity and potential dangers are everywhere. Actually, maybe I did subconsciously know everything was going to be like that — maybe that is precisely why it all seemed extremely adventurous and appealing to my childhood imagination. (p. 53)

RASTKO'S AFRICA

It wasn't before we headed from Boake to Diawala that something changed within me, dragging me into the very core of African life, connecting me with all its constituent elements. I was able to feel the bitterness of all the tragedy this land is soaked in — the tragedy that often blurs the sky.

I could see it, taste it and feel it in my soul, just like black people. What happened was not a single event nor a sort of adventure or escapade you would typically expect of a journey through a savannah. After what happened, no one could ever see me as an ordinary tourist, and I could no more see the environment through the eyes of a simple traveller. In an instant, Africa dragged me into its core, showing me its heart, pumping hot and dark blood. That heart does not look the same as ours: it is rather dark and heavy, heavier than the soil and more painful and hostile than the sky above it. (p. 93)

Slanted, the Southern Cross shone before us. In the distance, one could hear hyena screeches, but the rattles of a rattlesnake came from a much closer place. Panthers calmly walked by. Some of them stared at us from the darkness, with their fiery eyes. Animals are terribly curious. They came to watch us depart. At times, we could see nothing but their eyes.

That was the most beautiful and unusual landscape imaginable: one that I had dreamed of since childhood.

It was warm and the savannah emanated the scent of cyclamens, like those growing in European forests, and the scent of chypre like the one sold on the boulevards of Paris. I was fully aware of the fact that this was a one-of-a-kind night for me. If it hadn't been for the horrible thirst I couldn't get rid of for days, life would have been like a dream. (pp. 136–137)

In the penultimate stage of my journey through Africa, from Banfora to Niger, I was continuously in touch with the unbelievable ancientness of African land and people. The black people among which I would like to live to recapture the feeling of a carefree childhood resided by the Komoé River. At Zazandra, near Liberia, the people were slightly deranged due to all the ferocity and agitation. In this area, covered in wild savannah vegetation and tropical forests and lit up by the scorching sun, everything I encountered was ancient, ancient and even more ancient.

Flowers here did not have the same shape as other African flowers. They did not have roots or leaves: they simply grew out of tiny moss. Some plants were made up of a single huge leaf, resembling the plants that existed in the time mammoths walked around this place leaving giant footprints behind. If you pick up a rock, chances are it is either a tooth of an ancient animal, a fossil or a meteorite.

People and their habitats originate from the age of pharaohs. Their most recent songs are about Sumanguru, who lived in the period long before the Battle of Kosovo. Their drawings are identical to those of the cavemen.

Everything is fossilised there. The land we step on is a fossil, and the plants growing on it are fossils too. Humans are fossils of the people who used to live there. The songs are fossils of ancient songs. Only the sky and sunshine are still perfectly fresh and new, making the ancient things look even more unusual and unbelievable. (pp. 153–154)

The evening of my family patron saint was a sad evening with no drinks, but I could still feel the taste of fried meat. However, the starry savannah sky looked amazing. Even if I were to live a thousand years, I would never get tired of that sky! (p. 183)

A travel writer once said: 'Africa can put painters in a state of despair'. The rusty red soil of Africa, the greenness of the vegetation, the blueness of the vapour and the warm, dim, copper skin-tones of naked bodies suffice to surpass all the expectations a painter can have. Of course, the inland part of Africa lacks the colourfulness of the coastal landscapes, the intricateness of which can blur a painter's vision. To me, creating the pastel notes of villages and savannahs was far more enjoyable than

describing beaches and islands, abounding in the most incredible colours. (p. 196)

'This is the land of white people!' You cannot imagine how bitter that sentence sounds when pronounced by a white person who has to take quinine every day and who cannot swim in the sea or a river, be outside in the sun or drink regular water. White people's nerves are destroyed here, and they may not live in a colony for more than two years straight. Furthermore, they may not get tired or walk too much because they are constantly at risk of getting a fever or some other disease. (p. 207)

I told myself: 'Tomorrow, I'll be on the ship'! The thought of this being the last time I was among black people and the last time I was at one of their feasts made me quite sad.

Now that I have seen the island of Gorè, I have realised that I can distinguish between five different types of Africa: the Africa of incredible natural beauty at Komoa; the pristine, pure and raw Africa around Banfora: the crazy and savage Africa around Man; the mysterious Africa in Kulikor and the Africa of slavery at Gorè. The African sea is infinitely blue — so blue that it is comparable to the sea around Naples.

I travelled the distance of more than four thousand kilometres just through the African interior, one thousand, seven hundred of which was by train and the rest was by car, in a litter, on foot and in a pirogue or a sloop. If the African terrain is taken into account (and I have crossed jungles, savannahs, and rapids under the scorching sun, without a quality drink), as well as the fact that I have slept outside, it becomes clear that the distance I covered was far more demanding in Africa than it would have been in Europe. (p. 209)

I was under the impression that the force that always made me embark on a journey, the same force that had brought me to Africa, was reluctantly letting me go. That force is my desire, and the desire of my entire generation, European to the core, to break free from everything that is typical of Europe. Europe was right there for me, but I didn't fit in there. (p. 223)

"КРОЗ ПУСТИЊУ И ПРАШУМУ": ПУТОПИС РАСТКА ПЕТРОВИЋА

'IN DESERT AND WILDERNESS': A TRAVELOGUE BY RASTKO PETROVIĆ

Аушори изложбе и кашалоїа Јасмина И. Томашевић Немања М. Калезић

Главни и од оворни уредник Ласло Блашковић

ласло влашковии

Уредник Драган Пурешић

Превод на ентлески језик Татјана Домазет

Лекшура и корекшура шексша на сриском Драгана Перуничић

Дизајн йосшавке и кашалота Милош Нинковић

Шѿамӣа Ретро принт Београд

Тираж 300

ISBN 978-86-7035-454-8 Authors of the exhibition and catalogue Jasmina I. Tomašević Nemanja M. Kalezić

> Editor-in-Chief Laslo Blašković

Editor Dragan Purešić

English translation Tatjana Domazet

Proofreading (Serbian)

Dragana Peruničić

Exhibition and catalogue design Miloš Ninković

> Printed by Retro print Belgrade

> > Circulation 300

ISBN 978-86-7035-454-8

CIP - Каталогизација у публикацији Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09-992 Петровић Р.(083.824) 821.163.41:929 Петровић Р.(083.824)

ТОМАШЕВИЋ, Јасмина, 1986-

"Кроз пустињу и прашуму": путопис Растка Петровића / аутори изложбе и каталога Јасмина Томашевић, Немања Калезић; [превод на енглески језик Татјана Домазет] = "Through the Desert and Rainforest": a travelogue by Rastko Petrović / [authors of the exhibition and catalogue Jasmina I. Tomašević Nemanja M. Kalezić; English translation Tatjana Domazet]. - Београд: Народна библиотека Србије = Belgrade: National Library of Serbia, 2019 (Београд: Ретро принт). - 89 стр.: илустр.; 22 x 23 ст

Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Тираж 300. - Стр. 9-12: Растков блештави бескрај / Ласло Блашковић. - Стр. 15-20: Херој на друмовима : Растко Петровић као путописац / Дуња Душанић.

ISBN 978-86-7035-454-8

- 1. Калезић, Немања, 1978- [аутор]
- а) Петровић, Растко (1898-1949) -- "Африка" -- Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 283240716